

219694

2
1998

36.

Ókortudományi Értesítő

II. szám

Főszerkesztő:

Németh György

Szerkesztők:

Lőrincz Ádám
Horváth András

Debrecen
1998

A kiadvány az Ókortudományi Társaság erkölcsi támogatásával jelent meg.

A kiadást az OTKA TO 14761 pályázata tette lehetővé.

Felelős Kiadó A Kossuth Lajos Tudományegyetem Ókortörténeti Tanszékének vezetője.

ISSN 1417-8532

Címeink:

Németh György
ELTE BTK Ókori Történeti Tanszék
1364 Budapest Pf 107
GNEMETH@ISIS.ELTE.HU

KLTE Ókortörténeti Tanszék
4010 Debrecen, Egyetem tér 1.
GYNEMETH@TIGRIS.KLTE.HU

Lőrincz Ádám
LORINCZ@OSIRIS.ELTE.HU

9823170 AKAPRINT Kft. F. v.: Freier László

LECTORI SALUTEM!

Lapunk második számát tartja kezében az olvasó. Reméljük, e két füzet is igazolta, milyen sok tehetséges fiatal kutató dolgozik Magyarországon és - ösztöndijasként - külföldön, így nem lesz nehéz félévenként egy újabb *Értesítőt* kiadnunk. Meg is tesszük, amíg a lap anyagi hátterét biztosítani tudjuk. Az első számhoz - jelképes 100 Ft fejében - még hozzá lehet jutni a debreceni Ókortörténeti Tanszéken. A lap egyetemi és főiskolai tanszéki könyvtárak számára továbbra is ingyenes, vagyis minden tanszéknek küldünk belőle, amely igényét jelzi. A debreceni KLTE Ókortörténeti Tanszéke természetesen örülne, ha ez a gesztusa egy későbbi kiadványcsere alapjául szolgálhatna. Az *Ókortudományi Értesítő* (javasolt rövidítése *OKÉ*) vállalja a beérkező kiadványok valamennyi könyvészeti és hozzáférési adatának ingyenes közzétételét.

További újdonság, hogy a megjelent lapszámok, valamint a készülő újak az interneten is hozzáférhetők. Web-oldalunk:

<http://www.lib.klte.hu/klte/dep/ancient-history/oke1.html>

Az *OKÉ* kapocs szeretne lenni minden ókorral foglalkozó filológiai, történeti, jogtörténeti és teológiai tanszék számára. Legfontosabb (két) feladata azonban az, hogy megismertesse Magyarország szakmai nyilvánosságával az elkészült kandidátusi és PhD disszertációk absztraktjait (mind nyomtatásban, mind a weben), és felhívja a figyelmet a magyar nyelven megjelent, nehezen hozzáférhető ókortudományi munkákra.

Továbbiakban is várjuk a hazánkban megrendezett ókori vonatkozású konferenciákról szóló beszámolókat, és a tervezett konferenciák felhívásait. Ugyancsak fórumot szeretnénk biztosítani az ókori anyagot (is) felvonultató kiállítások ismertetésének.

Németh György

UTÁNPÓTLÁS

E rovatunkban az 1997. évi Országos Tudományos Diákköri Konferencia egy díjnyertes dolgozata (Fényes Gabriella) mellett egy előadás (Várhelyi Zsuzsanna) és három PhD disszertáció (Hajdu Péter, Horváth László és Kovács Péter) összefoglalásait közöljük az ókortörténet, filológia és régészet tárgyköréből. Terjedelmi okok miatt a dolgozatok itt csak rövidített változatban jelennek meg.

Bene László:

Az idő struktúrája Plótinus metafizikájában c. kandidátusi értekezés tézisei

(ELTE BTK Metafizika Tsz., 1997, témavezető: Steiger Kornél)

Plótinus az európai filozófia történetének kulcsfigurái közé tartozik. Nála nyer először világos körvonalakat a spekulatív gondolkodásnak az a formája, mely a későantikvitás pogány újplatónizmusában mérvadóvá válik, s a keresztény teológia alakulására is döntő befolyást gyakorol. Az újplatónikus metafizika a későbbiekben is olyan hagyomány marad, mely időről-időre felszínre kerül (érdemes például megemlíteni a német idealizmus és az újplatónizmus közötti összefüggést). Plótinus a hagyományos értelemben vett metafizika kérdésein túl - amilyen mondjuk a principiumelmélet vagy az "isteni nevek", a negatív teológia problematikája - olyan témákat is felvet, melyek csak hosszú évszázadokkal később kerülnek újra a filozófiai gondolkodás centrumába: nála válik először filozófiailag fontossá az "én" fogalma és a tudattalan, időteóriája pedig az ágostoni és ezen keresztül a modern pszichológiai időértelmezést készíti elő.

Ennek ellenére Plótinus hosszú időre a filozófiatörténet-írás periferiájára szorult - jobbra teológusok, filológusok, vallástörténészek foglalkoztak vele. Az utóbbi 20-30 év, nyilvánvalóan a korábbi szűkre szabott - a presókratikusokat, Platont és Aristotelést tartalmazó - filozófiai kánon fellazulása miatt rendkívüli fellendülést hozott az újplatónizmus kutatásában. A legfontosabb fejlemény az, hogy Plótinost ismét szokás filozófusként is komolyan venni. A kutatók újabb nemzedéke - különösen angolszász területen - Plótinusban nem egyedül a vallási gondolkodót vagy az ókor utolsó nagy metafizikai koncepciójának megalapozóját látja, hanem a dialektikust is, aki részletekbe menő érveléssel támasztja alá álláspontját a természetfilozófia, pszichológia, kategóriaelmélet területén a konkurrens felfogásokkal szemben. Izgalmas kérdésnek ígérkezik, hogy miként függ össze Plótinus gondolkodásának ez az oldala átfogó metafizikai koncepciójával.

Az újplatónizmus - s ezen belül Plótinus - kutatása Magyarországon is rendelkezik bizonyos hagyománnyal. Ebben az összefüggésben mindenképpen említeni kell Magyaryné Techert Margit Plótinus-fordításait és a hellen újplatónizmusról írott kiváló könyvét, mely legalaposabban Plótinus filozófiáját tárgyalja. Annak ellenére, hogy magyarul ritkán olvashatunk Plótinusról, e kutatási területnek jelenleg is megvan a közege. Horváth Judit és Perczel István fordításkötetének köszönhetően a filozófus újra bekerült a köztudatba. Elsősorban a patrisztika iránti, az utóbbi években a világi tudományosságban is egyre inkább megélénkülő érdeklődés eredménye, hogy számos kutatónk folytat mélyreható Plótinus-stúdiumokat szűkebb témája kapcsán.

Dolgozatomban két kérdéskört kísérek meg körüljárni. Az egyik első ránézésre szűkebb, technikai probléma: *Plótinus időteóriájának értelmezése*. A filozófus az időt - elődei fizikai-kozmológiai időfogalmát elvetve - a Lélek életeként határozza meg, így bizonyos megszorításokkal a pszichológiai időértelmezés első jelentős képviselőjének tekinthető. Az

idő plótinosi pszichologizálásának értelmezéséhez szükséges felvázolni az idő fogalmának tágabb összefüggését a plótinosi filozófiában. Ezt a háttérrel a fizikai mozgás és az idő természetfilozófiai és kategóriaelméleti szempontú tárgyalásainak elemzésével próbáltam biztosítani.

A másik kérdés a filozófus *metafizikai modelljének általános szerkezetét* érinti. Plótinos metafizikai modellje magasabb léttartományainak mind horizontális síkjait (Szellem), mind pedig a horizontális síkok között fennálló vertikális viszonyokat (példának okáért az abszolút Egy és a Szellem viszonyát) az élet, mozgás, keletkezés temporális terminológiájában írja le. Felvetődik az a kérdés, hogy hogyan egyeztethetők össze ezek a megfogalmazások a valódi létező változhatatlanságának és örökkévalóságának követelményével. A szövegek elemzése azt mutatja, hogy Plótinos a spirituális létező természetének paradoxnak tűnő, ám átgondolt koncepcióját képviseli: a valódi létezőnek a mozgás, élet, belső dinamika, és a változatlanság, nyugalom egyaránt elengedhetetlen ismérve.

A vizsgálat során beigazolódik, hogy a két téma között benső összefüggés áll fenn. Plótinos a spirituális létező fogalmának megkonstruálásában nagy mértékben épít az időre. Az idő szerkezetének a metafizikai modell konstrukciós sémájához is köze van. Az értekezés fő célja ezen összefüggések feltárása és értelmezése.

A vizsgálódás középpontjában *Az örökkévalóságról és az időről* (III.7 [45]) címet viselő értekezés áll. Szemben McGuire és Strange álláspontjával - melyet a kutatók többsége interpretációs gyakorlatában követ - nem tekintem az értekezést zárt, autark szövegnek: az okfejtés mindvégig feltételezi Plótinos bonyolult metafizikájának beható ismeretét (ezt egyedül W. Beierwaltes értelmezése veszi figyelembe).

Nem könnyű azonban megszabni azon szövegek körét, melyeket érdemes bevonni az elemzésbe. Plótinos nem-szisztematikus előadásmódjából következik, hogy sem a Porphüriosz-féle tematikus elrendezést, sem a szintén Porphüriosz által hagyományozott kronológiai sorrendet nem vehetjük alapul minden további nélkül a probléma tárgyalásához.

Az elemzés lényegében három ponton lép túl a III.7 szűkebb problematikáján. Az egyik a mozgás és az idő fogalmainak vizsgálata, ahol felhasználom *A létező nemeiről* (VI.1-3 [42-44]) c. monumentális értekezést, valamint *A potencialitásról és az aktualitásról* (II.5 [25]) és *Az égbolt mozgásáról* (II.2 [14]) írott munkákat. A plótinosi időteória és pszichológia kapcsolatának tisztázásához a *διάνοια* fogalmának terminológiai elemzéséből indultam ki, melynek elvégzéséhez több mű részleteit kellett megvizsgálni. Emellett a plótinosi világmodell vertikális struktúráinak kapcsán ("emanáció") vizsgálok meg néhány szöveget közelebbről. Különösen érdekesek azok az értekezések, amelyekben a filozófus a világmodell több szintjén végigmegy, hogy kimutassa a különböző ontológiai síkok közötti viszonyok analógiáját. Ilyen többek között *A három eredendő valóságról* (V.1 [10]) és *A Természetről, a szemlélődésről és az Egyről* (III.8 [30]) c. munka. Plótinos nagy pszichológiai traktátusa, *A lélekkel kapcsolatos kérdések* (IV.3-5) c. mű a plótinosi időfogalom értelmezéséhez nélkülözhetetlen háttérismereteket tartalmaz; e szöveget is figyelembe vettem, noha önálló témaként nem jelenik meg az értekezésben.

A dolgozat nem tart igényt arra, hogy a tárgyalt szövegeknek kimerítő kommentárját adja. Az értekezéseket forrásként használom, s a vizsgálódás menete nem egy-egy szöveg érvelését követi, hanem a fent vázolt probléma belső tagolódását.

Plótinos olyan filozófus, akinek szövegei rendkívül sokféle regiszterben szólalnak meg, ezért nehéz eltalálni az akribéia helyes mértékét az értelmezésben: egyes érvmenetek szigorú bizonyításnak tekintendők, azonban a szöveg tartalma nem mindig közelíthető meg ezen a módon (gyakran találkozunk ugyanis metaforákkal és elbeszélésekkel).

Ezt a problémát két, egymással bizonyos értelemben ellentétes irányú, ugyanakkor egymást

kiegészítő módszer alkalmazásával kíséreltem meg kezelni. Ezek közül az egyik az *argumentumelemzés*. Az érvek szerkezetének feltárása mellett fontos része ezen eljárásnak a kimondatlan premisszák kikövetkeztetése is. Ez a megközelítés alkalmas a Plótinosz-szövegek hangsúlyozottan argumentatív részeinek értelmezésére.

A fontosabbik - és kevésbé elterjedt - eljárás a *sematizálás módszere*. A Plótinosz-kutatásban régóta elfogadott, hogy a filozófus kijelentései "a valóság rendszerére vonatkoznak, anélkül, hogy a állítások rendszerét alkotnák" (P.O. Kristeller). Megfelelő kiindulópontnak tűnik tehát az a feltételezés, hogy Plótinosz filozófiájának középpontjában egy egységes világmodell áll. Plótinosz nagy súlyt fektet az Egy és a Szellem, a Szellem és a Lélek, valamint a Lélek és kozmosz közti viszony analógiájára. A világmodell egységének kulcsa eszerint abban keresendő, hogy az ontológiai fokok közötti viszonyt szabályozó séma ismétlődik. Nézetem szerint a fogalmi modellek és a metaforikus leírások, narratívák egyaránt e sémát, s magát a világmodellt igyekeznek különböző oldalakról megvilágítani. Ennek fényében mind a konceptuális modellek, mind pedig a metaforák és narratívák a plótinosi világmodellre való vonatkozásukban értelmezhetők.

Plótinosz időteóriája az elemzés során nem a görög filozófiai tradícióra való vonatkozásában vagy a gnószizhoz és keresztény gondolkodókhoz viszonyítva nyer pontosabb kontúrokat, hanem a plótinosi világmodell immanens felépítéséhez képest értelmeződik. A vizsgálat módszere tehát szigorúan véve nem történeti, hanem strukturálisnak vagy morfológiainak nevezhető. A történeti dimenzió háttérben maradását az ellensúlyozza, hogy az interpretációban a plótinosi világmodell nem pusztán deskriptív megközelítésben jelenik meg: az idő struktúrájának elemzése és a plótinosi világmodellel való összefüggésének értelmezése a világmodell konstrukciós szabályát, alapsémáját teszi hozzáférhetővé.

A tanulmány fontosabb eredményei két csoportba oszthatók: részint a plótinosi időteória specifikusabb problémájával kapcsolatosak (A), részint az időértelmezés és a metafizikai modell általános szerkezete közötti összefüggését érintik (B).

A. Tézisek a plótinosi időteória értelmezéséhez

1. Plótinosz munkáiban kétféle időfogalom található: az egyik az aristotelési időteória értelmezésének tekinthető, a másik pedig a pszichikus idő III. 7-ben kifejtett koncepciója. Az előbbi szerint az idő *a fizikai mozgás kísérőjelensége*, léteben ettől függ; lényegét tekintve *relatívum*, mert a mozgásra való vonatkozásában definiálható; a mozgásra mint annak *mértéke* vonatkozik; mint mérték, *kvantitatív*. A peripatetikus fizikai időteória e módosított formáját Plótinosz konstruktív vizsgálódásokban is alkalmazza, mindazonáltal nyilvánvaló, hogy ennek az időfogalomnak korlátozott érvényt tulajdonít. Saját pszichológiai időfogalmát a platóni *Timaios* autentikus értelmezésének tekinti. - Plótinosz eszerint az aristotelési filozófémákat - legalábbis azokon a pontokon, ahol Plátón és Aristotelész tanítása között eltérést lát - instrumentálisan, a platónikus álláspont kifejtésére használja, s bármikor kész vitába szállni velük, míg Plátónhoz mindig lojális marad (Th. Szlezák).

2. Az idő plótinosi pszichologizálása nem értelmezhető szubjektum és objektum kettőssége mentén. A filozófus által vázolt problémaállásban ismeretelméleti megfontolások vajmi csekély szerepet játszanak. Az idő a Lélek élete, azonban ez a Lélek univerzális principium - az emberi lélek csak azáltal részese az időnek, hogy azonos struktúrájú az univerzális Lélekkel. Az idő pszichologizálásának keretét valójában spirituális és materiális létező ellentéte jelenti, közelebbről a Lélek ontológiai elsődlegessége a kozmossszal szemben. Mindamelllett az idő nem veszti el kozmológiai vonatkozását: a Léleknek csupán a kozmosz "létrehozásaért" felelős funkciója idői jellegű. - Plótinosz időteóriája azt mutatja, hogy a kozmológiai és pszichológiai időteóriák szembenállása az antikvitásban más természetű, mint modern leszármazottaiké. Ezen különbség gyökere az antik lélek-fogalom és a modern elme,

öntudat, szubjektivitás kategóriáinak eltérésében keresendő: a görög *ψυχή* bizonyos értelemben maga is objektív struktúra. A Plótinosz-nál látható problémaállítás elemzése szempontot ad P. Ricoeur tézisének differenciálásához, mely szerint a fizikai és fenomenológiai időértelmezések antinomikus viszonya már az antikvitásban megjelenik.

3. A pszichikus idő Plótinosz világmodelljében ambivalens értékelést kap. A III.7 szövegében az idő horizontális szerkezetének vonatkozásában kettős terminológiát találunk: az idő egyrészt spontán, természetes, szabályszerű *ἐνέργεια*, másrészt viszont "törekvés-struktúra" gyanánt is leírható, ahol az idő nem autark volta kap hangsúlyt. Az idő azonban pozitív értelemben képmása az örökkévalóságnak, nem láthatunk benne pusztán degradációt. Az értelmezők nem számolnak e terminológiai kettősséggel, és jobbára a mögötte meghúzódó doktrinális állásponttal sem. Az idő státusa meghatározza a Lélek értékelését is, hiszen a Lélek csak annyiban különül el a Szellemtől, s alkot önálló hiposztázist, amennyiben az időtlen *νόησις* mellett a dianoétikus gondolkodás temporális működésével is bír.

B. Tézisek a plótinosi világmodell és az időértelmezés összefüggéséhez.

1. Plótinosz az időnek az örökkévalósághoz való viszonyát egy dinamikus sémával világítja meg. E dinamikus séma nem más, mint a pszichikus idő szerkezetének átvitele a világmodell vertikális tengelyére: az idő "keletkezését", az örökkévalóságból való kilépését a filozófus az említett "törekvés-struktúrával" és az *ἐνέργεια* terminológiájával írja le. Az idő struktúrájának ezen transzpozíciója során persze komoly megszorításokra van szükség, mindazonáltal a filozófus az örökkévalóság és idő közötti viszonyt dinamikus relációként ábrázolja. - A szokásos értelmezés szerint az idő "keletkezésének" elbeszélése pusztán metafora, mely voltaképpen statikus ontológiai viszonyt ír le (S. Strange), illetve a plótinosi elmélet aporétikus voltának jele (K. Gloy).

2. A plótinosi időteóriában nem csupán az örökkévalóság és idő közötti reláció, hanem az örökkévalóság belső szerkezete is dinamikus jellegű (az örökkévalóság a Létező *élete*). A filozófus az örökkévalóságot a mozgás és nyugalom dialektikus egysége gyanánt jellemzi. Az örökkévalóság belső dinamikája persze nem időbeli változás: Plótinosz a mozgás és nyugalom kölcsönös implikációjának gondolatával a szellemi mozgás sajátos természetét próbálja megvilágítani. Az *αἰών* ezek szerint nem egyszerűen időtlenség, hanem a temporalitás magasabb formája.

3. Az örökkévalóság e paradoxnak tűnő leírása nem elszigetelt tanítás. Plótinosz a valódi Létezőt, a Szellemet más írásaiban is a dinamika (mozgás, élet) és jelenlét (nyugalom, állandóság) aspektusaival jellemzi.

4. Az örökkévalóság (és a Szellem) viszonya a végső principiumhoz, az Egyhez ugyancsak dinamikus reláció, a pszichikus idő és az örökkévalóság viszonyával azonos szerkezetet mutat. Megjegyzendő, hogy e dinamikus sémát nem csupán az Egy és Szellem, Szellem és Lélek, hanem a Lélek és kozmosz közötti viszony leírásaiban is megtaláljuk.

5. Az időteória és a világmodell közötti összefüggést tehát a következőkben összegezhethetjük. A temporalitás szempontja alapvető szerepet játszik a világmodell tagolódásában, mert a Lélek ezen kritérium alapján különböztethető meg a Szellemtől. Emellett Plótinosz a Szellem belső szerkezetét (sőt az örökkévalóságot is) temporális fogalmakkal írja le. A legfontosabb pont azonban az, hogy a különböző ontológiai síkok közötti viszony egy dinamikus sémával határozható meg. Ezt a sémát a pszichikus idő szerkezetének transzpozíciója adja. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy az idő struktúrája alapvető fontosságú a világmodell konstrukciós szabályára, alapsémájára nézve is. - A tanulmány ezen eredményei lényeges újdonságot hoznak az uralkodó Plótinosz-értelmezésekhez képest, melyek az időnek perifériális szerepet szának a plótinosi filozófiában (pl. Armstrong). Fény derül arra is, hogy a narratívák, dinamikus leírások nem a

plótinosi filozófia vallási-praktikus oldalához tartoznak (az egyéni lélek alászállása és ascensiója), mint feltételezni szokás: maga a teoretikus modell is egy dinamikus sémán alapul, melyet az idő szerkezetének transzpozíciójával nyerhetünk. Ezek az eredmények bizonyos mértékig összhangban vannak Heidegger azon tézisével, mely szerint az időértelmezés meghatározza a lét értelmezését (jelen esetben a valódi Létező plótinosi fogalmát). Nem elégséges azonban az időnek pusztán jelenaspektusát hangsúlyozni - a dinamika éppolyan alapvető a valódi Létező konstitúciójában, mint a jelenlét.

Várhelyi Zsuzsanna:

Gall és görög emberáldozatok Rómában

Az itt rövidített formában közölt előadás az Amerikai Ökortörténeti Társaság 1997-es éves nagygyűlésén hangzott el, *Az antik emberáldozatok* c. szekcióban. A szekció négy előadása közül egy a homérosi halottcsonkolásokkal (Larry Tritle, Loyola Marymount University), egy további pedig a karthágói gyermekáldozatokkal foglalkozott (Colin M. Wells, Trinity University); Briggs Twyman (Texas Tech) dolgozata pedig szintén az általam vitatott gall és görög emberáldozatokat tárgyalta.

Ez utóbbi előadás címe *Metus Gallicus: a gallok és a római emberáldozatok* volt. Twyman professzor támadta az áldozatok hagyományos értelmezését, azaz hogy a rómaiak a galloktól való félelmükben fordultak volna ehhez a szokatlanul kegyetlen szertartáshoz. Véleménye szerint a félelem nem oka, hanem célja volt az áldozatoknak, és az események mögött ager Picenus et Gallicus-i földosztás politikai ellentétei álltak. A Senatus a gallok kegyetlenségére utaló emberáldozattal el akarta riasztani C. Flaminius plebejus támogatóit a konfliktuszónába költözéstől. Ez az értelmezés természetesen kizárja a források által említett okok valós tartalmát: az általános félelmet és a Vesták szüzességi fogadalmának előjel értékű megtörését. Az áldozatoknak T. Apollo felelőssé tételeivel tulajdonít vallásos tartalmat: a capitoliumi Apollo-templomba csapott villámokat a haruspices a gallok Kr.e. 279-es delphii támadásával kötik össze; Apollo Medicus kapcsolata a Vestákkal és az Apollo-templomban őrzött Sibylla-könyvek azok az érvek, melyek alátámasztják T. számára Apollo döntő szerepét az áldozatokban. Végül Fabius Pictor 216-os delphoi követsége az a történeti tény, mellyel T. Apollo aktuális jelentőségét bizonyítja.

A nagygyűlés előtt Twyman professzorral kölcsönösen ismertettük egymással előadásaink fő érveit. Bár nyílt vitára a szekcióban nem került közöttünk sor, nem értettem egyet azzal, hogy T. politikai érvelése még a Münzer-i pártpolitika vonalait követte (a Senatus C. Flaminius ellenében), és figyelmen kívül hagyta a római imperializmus akut problémáit (így például az itáliai szövetségesek egyesítésének szükségességét), valamint Flaminius agrártörvényének társadalmi vonatkozásait (a telepések polgárjogának, a clientela viszonyok megváltozásának és a földhasználat rendezésének problémáit). Előadásomra tehát ez érvek ismeretében, de az általános vita előtt került sor. A teljes szöveg és a handoutok hozzáférhetők a Columbia Egyetem Történelem Tanszékének web-pagén: www.columbia.edu/cu/history/grad/gradpaps.html.

"A városban különleges izgalom és félelem uralkodott, részben mivel sokan rettegtek a jövőtől a már korábban is gyakori kudarcok miatt, részben mivel előre látták és képzeletben el is fogadták annak következményeit, ha teljes vereséget szenvednének. Mindenki az összes korábban ismeretessé vált jóslatot emlegette, jelekkel és csodákkal volt tele minden templom és ház, és így imák, áldozatok, könyörgés és litániák járták át a várost. Mert veszélyek idején a rómaiak félelmükben igyekeznek mind az isteneket és az embereket kiengesztelni, és hogy ezt elérjék, semmit sem találnak helytelennek vagy alantasnak ilyen alkalmakkor." (Pol.3.112.6-9)

Polybios sajátos véleménye, mely szerint Rómában Kr. e. 216-ban, a gall és görög emberáldozatok idején, izgalom és félelem uralkodott, mind a mai napig meghatározó a kutatók számára. Véleményem szerint vitatható azonban az ezen alapuló bevett értelmezés, mely a kegyetlen rituálék a félelem levezetését szolgáló és a római vallás szellemével ellentmondó különleges eszköznek tekinti. Előadásomban arra kérdésre kercesem a választ,

hogyan is kerülhetett sor Kr. e. 228-ban, 216-ban és 114-ben görögök és gallok rituális meggyilkolására a római Forum Boariumon.¹

Mielőtt választ adhatnánk erre, meg kell vizsgálnunk azonban, hogy mi támasztja alá az eseményeket különlegesnek tekintő Polybios leírását, és azokat az erre támaszkodó elméleteket, melyek Livius óta - mind a mai napig - fel próbálják menteni a rómaiakat a kegyetlen emberáldozatok vádjá alól. Livius érvét - *minime Romano sacro* (22.57.6) - olyan modern értelmezések egészítik ki, melyek a római áldozatot a Sibylla-könyvek által tolmácsoltt etruszk rituáléra, vagy egy korábbi brundisiumi emberáldozat hagyományára vezetik vissza; míg mások a gallokkal, illetve a karthágóikkal kapcsolják össze. A rómaiak maguk Caesar *Bellum Gallicumában* (6.16) megvetést mutatnak a gall emberáldozatok iránt; ez, akárcsak forrásaink a római áldozatokról a görög Polybios kivételével kizárólagosan a Kr. e. I. századból, vagy még későbből származnak. Elítélni az emberáldozatokat ahhoz az ellentétpárhoz tartozik, amely a rómaiakat és a "barbárokat" állítja szembe, és amely a később kölcsönössé vált hasonló pogány és keresztény vádaskodásokat vetíti előre. Plinius érvelésében az emberáldozatok már a "rossz vallás", a mágia eszközei, és mint ilyeneket - értesülünk - Kr.e. 97-ben be is tiltották végrehajtásukat Rómában (Nat.hist. 30.12). Polybios azonban csak néhány évtizeddel e dátumot megelőzően, egy független, görög szemszögből, még a rómaiakra mutatott, mint olyan barbárokra, akik veszélyek idején bármilyen szertartásra kaphatók (3.112.9). Azaz úgy tűnik, hogy legalábbis görög szemszögből a rómaiak Polybios idején nem szükségszerűen idegenkednek a nem általánosan elfogadott rituáléktól, és így akár az emberáldozatoktól sem. Az egyetlen korabeli római utalás emberáldozatokra Enniustól származik, és a töredékben a karthágóiaknak az a vétke, hogy saját gyermekeiket áldozzák fel (Ann. VII.214 Skutsch=221 Vahlen²). Forrásaink tehát azt mutatják, hogy emberek rituális megölését -- függetlenül az áldozatok személyétől - csak a Kr. e. I. sz. előtti Rómában kezdik el általánosan elfogadhatatlan, barbár tettként azonosítani. Megjegyzendő azonban, hogy ez nem azonos az emberölés elítélésével, és a gladiátorjátékok betiltására is majd csak évszázadokkal később kerül sor.

E tény ismeretében tehát, hogy a korabeli római források nem vetik el az emberáldozatokat, feltehető a kérdés, hogy mi a helyzet azzal az előítélettel, mely szerint az emberáldozatok ellentétesek lennének a római szokásokkal és normákkal. A Sibylla-könyvek, melyekből leírásaink az emberáldozatokat mindhárom esetben származtatják, a modern kutatásban gyakran jelennek úgy meg, mint az az eszköz, melynek segítségével Rómába görög isteneket és vallási szertartásokat vezettek be. Eric Orlin, a római templomépítések köztársaságkori politikai vonatkozásairól szóló új könyvében kimutatta, hogy a Sibylla-könyvek bevezette kultuszok között forrásainkban javarészt olyanok szerepelnek, mint Flora, egy régi, itáliai istennő, akit Rómában valószínűleg már Kr. e. 240 - a hivatalos templomalapítás éve - előtt is ismertek; vagy Venus Erycina, a szicíliai Eryx-hegy nyugati, karthágói oldaláról - akinek Kr. e. 217-ben ajánlottak templomot -, ezt az istennőt az első pun háború óta Rómában a karthágóikkal azonosították. Az új kutatások fényében tehát a Sibylla bemutatta istenek sajátsága nem a közös eredet, hanem az az aktuális jelentőség, melyet a rómaiak a bevezetendő kultusznak tulajdonítottak. A Sibylla-könyvek szerepe pedig nem egyszerűen az istenek, a szertartások idegen eredetének azonosítása és hangsúlyozása, hanem a szertartások legitimálása. John North a könyveket a vallási legitimizáció négy legkézenfekvőbb formáját összefogó leggazdaságosabb római csomagnak nevezte, amely

¹ Kr. e.228: Plut. Marc. 3.3-4; Zonaras 8.19.9; Tzetzes ad Lyc. Alex. 603; Oros. 4.13.3-4. Kr. e.216: Liv. 22.57.6; cf. Polyb. 3.112.6-9. Kr.e.114: Plut. quaest. Rom. 283F.

² *Temples, religion and politics in the Roman Republic*. Leiden 1997.

magába foglal egy jóslatot, a hagyományos megoldáskeresési formát, némi idegen bölcsességet és a vallási tisztségviselők tekintélyét. Az emberáldozatok tökéletesen illeszkednek ebbe a képbe. Mindhárom esetben riadalom és nyugtalanság uralkodik a városban és Kr. e. 216-ra Livius konkrétan leírja, hogy a Vesták szüzességi fogadalmának megtörését prodigiummá formálják (22.57.2-4). Hasonló botrányok nem zárhatóak ki Kr. e. 228-ban és 114-ben sem mint prodigia (228: [Livius] Periocha 20; 114: [Livius] Periocha 63, Cass. Dio 26 [frg. 87]). A Senatus meghagyta, hogy a decemviri vizsgálják meg a Sibylla-könyveket, és ha, ami nem szükségszerűen következik, a Senatus jóvá is hagyta döntésüket, a könyvek szerepe legitimizálta a javasolt szertartást. Összefoglalva: sem az emberáldozatok ténye, sem a Sibylla-könyvek nem támasztják alá azt az állítást, hogy a szertartás nem lett volna a római vallás legitim része.

Ha elfogadjuk ezt a lehetőséget, akkor a második kérdés, hogy hogyan illeszkedtek az emberáldozatok a római társadalom egészének korabeli rendszerébe. Összehasonlító elemzések a modern társadalomtudományok köréből azt mutatják, hogy krízisek idején az erőszak politikai propagandáját, mely sokszor vallási nyelvezetben jelenik meg, nehéz elválasztani a bevett polgári normáktól. Az ókortörténészek számára a helyzet nyilván sokkal nehezebb, különösen a köztársaságkori források esetében, melyek általában egyetlen szemszögből mutatják be az eseményeket. Sajátságosnak tűnik azonban, hogy az antik forrásokban nyoma sincs az emberáldozatok politikai értelmezésének, és Polybios híres caveatja - a római vallás, mint az elit politikai manipulációja - itt nem segít, hogy senatori köröket azonosítsunk az események háttérében. Polybios utalása és a későbbi, szókimondóbb források egyaránt a vallásos élet körébe, vagy legalábbis határterületére sorolják az eseményeket. Az emberáldozatok legeredetibb modern elemzésében Augusto Fraschetti felveti, hogy Rómában talán valóban felelevenítettek egy Kr.e. IV. századi jóslatot, amely szerint a gallok és görögök arra készültek, hogy elfoglalják a várost.³ Míg ezt a tézist nehéz bizonyítani, a néhány forrásban szereplő jóslat (Plut. Marc. 3.4; Cassius Dio M.128 B [frg. 50,1]), és a prodigia azonosítása nyilvánvalóan a római jövődőlés szokásos menetéhez vezetnek: először is a senatusi határozathoz a Sibylla-könyvek használatáról, majd a decemviri javaslatához és végül ennek senatusi elfogadásához. Ugyanígy, ha a rituális imádság, amelyre Plinius utal (NH 28.12) valóban fennmaradt a Kr. u. I. századig és ráadásul továbbra is a quindecimviri collegiumához volt köthető, akkor a vallási tisztviselők egyetértése és a rítus vallásos értelmezése nagyon is valószínűnek tűnnek. Ez esetben az emberáldozatok a római publica sacra körébe sorolhatóak, és mint ilyenek szükségszerűen apolitikusan kell, hogy megjelenjenek. Lehetetlen tehát, hogy a római társadalom egyetlen csoportját azonosítsuk, mint akik számára elsődlegesen előnyös az emberáldozatok végrehajtása; amelyet egyébként az is alátámaszt, hogy ez a Sibylla-könyvek bemutatta rítusok és kultuszok egészére is igaz. Olyan populáris elemek mellett, mint a ludi Apollinares bevezetése, a Sibylla javaslatára ugyanis templomokat építenek a Circus Maximuson, a Capitoliumon és a Palatinuson is, - azaz a könyvek a város vallásos topográfiája szempontjából semlegesek. Általában véve forrásaink a vallási jellegű vitákat nem politikai frakciók ellentétének tulajdonítják, legfeljebb egyes személyeket azonosítanak, akik állítólagosan megpróbálják aláásni Róma erkölcsi értékeit. Az emberáldozatok esetében még ilyen ellentét sem jelenik meg. Münzeri, pártpolitikai elemzések nem adnak tehát magyarázatot a vallásos kérdésekben különlegesen magasztos elit érdekek háttéréről, és hiábavalónak tűnik egyetlen csoportot azonosítani, amely valódi vagy szimbólikus profitra tett

3

"Le sepulture rituali del foro boario", In: *Le délit religieux dans la cité antique*. (Table ronde, Rome, 6-7 Avril 1978). Collection de l'École Française de Rome. 48. Rome 1981. 51-115.

volna szert az emberáldozatok révén.

Érdemes azonban az emberáldozatok tényleges formájára és körülményeire koncentrálnunk. Az áldozatok, egy gall és egy görög emberpár, sok korábbi vitára adtak okot. A legkorábbi értelmezés Wissowa Kriegsoffer tézisének része, mely az áldozatok hovatarozását az e népek elleni háborús előkészületeknek tulajdonította.⁴ Ez azonban könnyen visszautasítható: az emberáldozatok három előfordulási évében Róma nem áll háborúban és nem is készül sem a gallok sem a görögök ellenében. A háború vallásos értelmezése Rómában nem is tenne lehetővé egy ilyen áldozatot, hacsak az ellenség meg nem támadta a várost, - hogy a gyakran emlegetett római aggodalomról, hogy az ellenség istenei még megtorlással élnek, ne is beszéljünk. Emellett, a túl általánosnak tekinthető nemzeti nevek - Galli és Graeci -, bár talán valóban egy Fraschetti-féle korábbi jóslatból származnak, a gallok és görögök Rómában bevett általános képeben tűnnek megfogalmazni az emberáldozatokat. Maguk a görögök és gallok valószínűleg egy korábbi háborúból származó foglyok; és talán tipikusan ellenséges népek tagjai, ha hiszünk Pliniusnak, hogy az áldozatok eredete "gentia cum quibus tum res esset", azok a népek akikkel Róma akkoriban háborúba keveredett (loc. cit.). Társadalmi rangjuk, mint háborús foglyok, rabszolgák, kifejezetten alacsony. Még így is nehéz azonban megmagyarázni, hogy hogyan kerültek a görögök a gyűlölt gallok mellé. Hogy ezt megérthessük, el kell különítenünk a hellenizáció folyamatát a kortárs római véleményektől. Ugyanilyen ellentmondás figyelhető ugyanis meg Róma érmein is, ahol a görögöktől kölcsönzött Nagy Sándor, Niké (Victoria) vagy Héraklés mellé a Kr. e. III. század elejétől különösen gyakran kerül a farkas az ikrekkel, Mars vagy Roma a háborús istennő, mint a város imperialisztikus propagandájának ismert kifejezőelemei. A görögök általános megítélésére legjobb forrásunk nyilvánvalóan nem Polybios, hanem Plautus, aki darabjaiban gyakran tulajdonít görög kifejezéseket rabszolgáknak és más, alacsony társadalmi állású szereplőknek (Capt. 880-883: Ergasilus - parasitus; Casina 728-9: Olympio - servus és Lysidamus - senes; Pseudolus 712: Pseudolus - servus). Különleges jelentőséget tulajdoníthatunk annak a ténynek is, hogy a halotti játékokon a Kr. e. III. sz. közepétől résztvevő gladiátorok szintén jellegzetesen alacsony társadalmi státussal rendelkeznek. Az áldozatok kiválasztásában tehát jelentéktelen társadalmi állásuk, számkivetett voltuk meghatározó lehetett. Érdemes megjegyezni, hogy a gladiátorok esetében ezt a jelentéktelen állást ugyanúgy ünneplés és vacsora ellensúlyozta rituálisan, ahogyan az elítélt Vesta-szüzeket is temetési menetben vezették élve eltemetésük színhelyére. Valószínűnek tartható, hogy az alacsony társadalmi állású görögök és gallok eltemetését is ellensúlyozták valamilyen rituális formában.

Hasonló szimbolikus jelentősége van az áldozatok helyszínének, a Forum Boariumnak, mely egyben az új gladiatori játékokat is befogadta. A terület egyik legősibb kultuszát, Hercules Ara Maximáját Kr. e. 312-ben a város kisajátította korábbi gondozóitól, a gens Potitia és Pinaria tagjaitól, azaz, függetlenül a pomerium helyzetétől ekkorra a Forum Boarium Róma államilag ellenőrzött és centralizált vallási topográfiájába illeszkedett. Másrészt, a Forum két legfontosabb istene Hercules és Portunus, tehát a kereskedelem és az idegenek jelenléte nyilvánvalóan a terület sajátos jellemzője volt. Rituálisan a Forum Boarium így a rómaiak és idegenek kapcsolatát szimbolizálta, a Tiberis hidjaival pedig a közöttük lévő kapcsolatot jelenítette meg. Ebben az elvontabb értelemben az emberáldozatok újraértelmezték Róma és az idegenek viszonyát: a szimbolikus és morális haszon pedig itt egyértelműen a rómaiaké lett.

Ezzel elérkeztünk előadásom harmadik, záró pontjához, azaz hogy hogyan illeszkedtek az

emberáldozatok Róma vallásos identitásába. Az a kollektív identitás, melynek funkciója, hogy a római társadalom tagjait mint rómaiakat integrálja és megkülönböztető hiedelmek révén elválassza más csoportoktól, a Kr. e. III. sz. végén válságba jutott. Ezt forrásaink többek között a hagyományos rítusok kétségbevonásának történeteivel és új vallási formák megjelenésével írják le. Livius megfogalmazásában a Bacchanalia botrány, melyet mint alternatív szerveződést tiltanak be Kr. e. 186-ban, lényegében a bevett és a szokatlan rítusok szembeállítását (l. Liv. 39.16.8-9; 39.25.1.), és a válság kezelésében az elit fő célja, hogy a vallásos újításokat összhangban tartsa a város meglévő vallásos identitásával és kollektív normáival. Az akárcsak potenciálisan is eltérő értelmezési rendszerek Rómában nyílt ellenállásra számíthattak. Ugyanakkor a gallok és görögök feláldozása ahhoz a számos vallási jelenséget magába foglaló csoporthoz tartozik, melyeket a római publica sacra befogadott és melyek hivatalos bevezetésében a Senatus és tisztségviselői aktív szerepet játszottak. A kérdés tehát az, hogy mi teszi az emberáldozatokat elfogadhatóvá, hogy azt ne mondjam kíváncsiságnak? Az áldozatok végrehajtásának formája, egy férfi és egy nő élve eltemetése, rituális tisztulási szándékra utal az eskütörő Vesták hasonló büntetésében, vagy a Cyrene-i Tisztító Törvények esetében is (SEG IX 72, 110-121). Olyan nem ciklikus, hanem kizárólag lineáris, alkalmanként végzett rítusok esetében, mint amilyen az istenek kiengesztelése vagy a *ver sacrum*, a *pax deum* és az istenek jóakarátának helyreállítása az a szándék, amely forrásainkban a Kr. e. III. sz. utolsó harmadában kezdődő vallási válság egyik fő tünete. Az expanzió korszakában, melyben a vallásos elemek kiszorultak például a hadüzenet és hadviselés köréből, a tisztulási szándék célja megerősíteni a csoport tagjainak önazonosítását és egyben megjeleníteni az isteni támogatást mind a civil mind a katonai tervekkel illetően. Az emberáldozatok rituáléja egyben a korszakban elkerülhetetlenül növekvő erőszaknak is helyet adott a római vallásos identitásban.

Végül, az emberáldozatok megismétlése Kr. e. 114-ben, amennyiben történetileg hiteles, hiszen egyetlen forrásunk Plutarchos, további magyarázatra szorul. Ebben az évben a Vesta botrány a korábbi emberáldozatok légkörét idézi, valójában azonban a kontextus most nagyon is eltérő. A Sibylla könyvek egy templom felajánlását is elrendelik, még hozzá Venus Verticordiának. Ez azonban a Kr. e. II. században már legalább annyira ritka, mint maguk az emberáldozatok. A Senatus tehát nyilvánvalóan archaizáló eszközökhöz nyúlt. Az emberáldozatok felelevenítése ugyanazt fejezi ki, mint Cato történetei az elődök erkölcsösebb életviteléről, azaz hogy a jelenkornak képesnek kellene lennie a korábbi erkölcsi tisztaság és katonai fegyelem fenntartására. Ez az érvelés egyben alátámasztaná korábbi állításomat, miszerint még mindig nem akadt, aki nyíltan kétségbe vonta volna ilyen alacsony rangú személyek feláldozását.

Véleményem szerint tehát, ha a jó és rossz vallás megkülönböztetése nem éleződött volna ki, és jónéhány görög és gall relatív társadalmi helyzete nem változott volna jelentősen a Kr. e. I. sz. során és a későbbiekben, az emberáldozatokat még annyi említésre sem méltatták volna, mint amennyit ismerünk antik írók tollából. E későbbi írók és történészek számára, saját fogalmaik szerint, az emberáldozatok érdekessége már pontosan abban állt, hogy kívül estek az elfogadható vallásos rituálék keretein.

Összefoglalásul tehát a gall és görög emberáldozatok, forrásaink szerint Kr. e. 228-ban, 216-ban és 114-ben, a kor sajátos római társadalmi jelenségei. A hagyományos vallás kétségbevonása, a növekvő erőszak a terjeszkedő államban olyan nehézségek, melyekkel szembenézve a római társadalom legitimként fogadott el vallásos formákat, melyek történeti hitelességét zsidó-keresztény szellemünk (és interiorizált bűn fogalmunk) legszivesebben elvitatná. Az emberáldozatokban résztvevő Kr. e. III - II. századi római polgárok azonban ebből a szempontból legalább annyira különböztek tőlünk, mint oly sok más dologban.

Kovács Péter

Castellum és vicus kapcsolata az alsó-pannoniai limes mentén

PhD értekezés

Kétszeresen nehéz feladat elé állított az OKÉ szerkesztőjének felkérése arra, hogy ismertetést, összefoglalást készítsen saját értekezésemről. Egyrészt nem egyszerű az embernek saját korábbi írásaival (a disszertáció gyakorlatilag már két évvel ezelőtt elkészült) szembesülni, bár az eltelt idő ellenére munkám felvetéseit továbbra is vállalom, másrészt nem könnyű feladat egy több, összetett részből álló értekezés rövid összefoglalása sem.¹ Jelen munka másfajta jellege miatt nem lehetett azonos a disszertáció téziseivel sem.

Az auxiliaris vicusok, azaz a táborfalvak, római katonai táborok melletti polgári települések kutatása sokáig mostohagyermek volt a provinciális római régészetnek, mindössze a 80-as években született meg két összefoglalás Britanniára, illetve Germania Superior-Raetia térségére vonatkozóan C. S. Sommer tollából. A pannoniai limes-kutatásnak is igen kevés feldolgozott területe volt a táborfalvak kérdése. Lényeges, hogy a feliratos forrásaink alapján a legióstáborok melletti települések neve mindig canabae, az auxiliaris katonai táborok melletti vicus. Értekezésem egyik fő célja tehát a Pannonia Inferior auxiliaris vicusai területén folyt ásatások lehetőleg teljes feldolgozása volt. Ezzel kapcsolatosan vizsgáltam a vici és a katonai táborok kapcsolatát a vici keletkezése, gazdasági funkciója, településszerkezete, illetve megszűnése szempontjából. Igen lényeges része az értekezésnek az ún. katonai territoriumok problematikája, amelyeken megépültek a hagyományos felfogás szerint (Mócsy A.) a táborfalvak.

Az első fejezetben Alsó-Pannonia 27 vicusára vonatkozó valamennyi ásatási adatot igyekeztem feldolgozni, külön fejezetben (2.) került sor a 28., a százhalombatta-matricai vicus feldolgozására. Utóbbit az indokolta, hogy Matrica egyike volt a legjobban kutatott területeknek, ásatást folytatott itt már a múlt század hetvenes éveiben Kereskényi Gyula érdi plébános, máajd a századunkban Dormuth Árpád, Mócsy András, Topál Judit és Ottományi Katalin. Végül 1995 novemberében egy leletmentés során magam is végezhettem kutatásokat a vicus területén. Így több közöletlen ásatás feldolgozására nyílt lehetőségem, de levéltári adatok (1768-as és 1795-ös térképek) alapján sikerült kideríteni, hogy a XVIII. században a római katonai tábornak még álló falai voltak, amelyet egy 1809-ben a napoleoni háborúk során épített hídfőállás részben elpusztított. Ugyanígy sikerült fellelnem Kereskény Gy. ásatásának Römer Flóris (a magyar régészet úttörője) által készített helyszínrajzát is, amely egyike a fennmaradt legkorábbi (1872) magyarországi ásatási felmérésnek.

A harmadik fejezetben vizsgáltam a katonai territoriumok problematikáját, illetve a vicusok sorsának alakulását a későrómai időszakban. A negyedik fejezetben vizsgáltam a százhalombattai vicus lakosainak onomasztikai anyagát a feliratos köemlékek alapján. Munkámban számos új feliratot is publikáltam. A feliratok többsége szorosan a katonasághoz, illetve a katonák hozzátartozóihoz kapcsolható. Sikerült kimutatnom az őslakos kelta lakosság jelenlétét a táborban még a Severus-korban is. Ugyanígy több név kimutatható volt a markomann háborúk után a matricai tábor helyőrségének, a cohors milliaria Maurorum első generációs katonái esetében az afrikai származás. Az afrikai származású katonák azonban helybelieket vettek el, így a cohors másodgenerációs katonáinak döntő többsége már helybeli származású. A vicus IV. századi lakosságára vonatkozóan felirat nem maradt fenn.

Munkám befejezésében összefoglalásként vizsgáltam a bennszülött lakosság jelenlétét, a

¹ Értekezésemet 1997 június 4-én summa cum laude eredménnyel nyilvánosan megvédtem. Az értekezés opponensei Lőrincz Barnabás és Kocsis László voltak.

vici periódusait, házainak szerkezetét, a táborfalvak gazdasági potenciálját.

Munkám során a vicusok településszerkezetére vonatkozóan kitűnt, hogy mindössze három táborfalu alapján (Albertfalva, Százhalombatta-Matrica, Intercisa-Dunaújváros) vonhatunk le általános következtetéseket a feltárások kis területen folytatott volta miatt. Itt szükséges megjegyezni, hogy a pannoniai limes szerbiai szakaszán levő vicusokkal igen nehéz dolgom, mivel sok esetben az ottani limes-kutatás elmaradottsága csak múlt századi magyar adatokat használhattam (pl. Burgenae- Novi Banovci). A hatvanas-hetvenes években folyt feltárások eredményei szinte csak szerb nyelven hozzáférhetők, ha hozzáférhetők. Az újabb eredményeik Magyarországon szinte ismeretlenek voltak.

A vicusok településszerkezetére vonatkozóan korábbi véleményekkel szemben bebizonyosodott, hogy nem rendszertelenül, szórtan épült be, hanem tudatos településtervezéssel kell számolnunk minden vicus esetében a germaniai, raetiai, britanniai vicihez hasonlóan. A vicusok mindenhol a táborok körül három oldalon helyezkedtek el, kiterjedésük átlagosan 8-900x4-500 m lehetett. A táborok közvetlen környékén szinte városias beépítettséggel kell számolnunk. A házak, háztömbök minden oldalról utcákkal voltak körülvéve, szinte insulaszerűen. A házakat mindenhol egységes tájolási szisztéma szerint építették meg, eltérésekre csak a terepadottságok változása miatt került sor. Egy adott negyedben, településrészben azonban a tájolás iránya mindig egyező (pl. Intercisa). A táboroktól egyre távolodva a beépítettség folyamatosan szűnt meg, a települések széleinél már csak a kivezető utak, a limes-út mentén egy-két sorban elhelyezkedő épületeket találunk. Utóbbi erősen emlékeztet a germaniai Strassensiedlungokra. Legjobban az albertfalvai vicus településszerkezete ismerhető meg. Az alaprajz részletes vizsgálata után derrült ugyanis ki, hogy a táborfalu köépületei két tájolási szisztéma szerint épültek meg minden oldalon. Ez a két tájolási szisztéma időbeli eltérést is jelentett. A korábbi periódus épületeit vágják az új tájolás szerinti, a korábbi periódus útjaira ráépültek az új periódus épületei. A települések széleinél (Albertfalva), vagy közvetlenül a katonai tábor védműveinek közelében helyezkedtek el a katonaság ellátását biztosító műhelynegyedek. Fém-, üvegfeldolgozó, kerámiakészítő műhelyek nyomait a legtöbb helyen sikerült kimutatni. Igen fontos megállapítás, hogy Pannoniában, de más tartományokban maga a katonaság a legnagyobb gazdasági vonzóerő, mivel a császárkor folyamán a katonaság egyre jobban fizetett lesz, ráadásul folyamatos ellátási igénye volt. Ezért aligha véletlen, hogy a tartomány belsejéhez képest a limes mentén került elő a az import termékek (italiai vékonyfalú poharak, raetiai áru, terra sigillata, fémedények) döntő többsége. Érdekes volt megfigyelni azonban, hogy ezen import áruk nem a táborokban, hanem a táborfalvak területén kerültek elsősorban elő, ahol a katonacsádók éltek. A katonák csak Septimius Severus engedélye alapján köthettek legális házasságot, de már sokkal korábban megfigyelhető volt (még aktív katonák és családjainak sírfeliratai alapján) a nősülés valamilyen formája (pl. concubinatus).

A vicusok legfőbb építési periódusai megegyeztek a táborokéval. Az első időszakban a táborok mindig földből-fából épültek meg (palánkperiódusok). Ez történt a táborfalvak esetében is, ahol a kezdetben az uralkodó háztípus a félig földbesüllyesztett, vesszőfonatos, agyaggal tapasztott kisméretű házak volt, amelynek technikáját a rómaiak a helyi őslakosságtól vették át. Ezek mellett természetesen római típusú faépületek is majd mindenhol megfigyelhetők voltak. A táborok köbeépülte hozta magával a vici köbeépülését is, amely sok esetben, mint pl. Matrica csak a markomann háborúk kora után már Septimius Severus uralkodása alatt történt meg. A kőházak minősége itt is nagymértékben függött az építető vagyoni helyzetétől, de általánosan elterjedt típus volt a kőalapozású, vályog felmenő falú egy-két helyiséges épületek. A vicusok lélekszáma máig vitatott, csak becslés alapján (egy vicus teljes területét minden egyes házzal együtt még sehol sem tárták fel) tételeztek fel

kb 1500 fős lakosságot. Ezt az adatot erősíti meg a miciai (Vecel) katonai tábor kb 1500 fős amphiteatruma. Itt számításban kell vennünk azt a tényt is, milyen csapategység állomásozott a castellumban. Nyilvánvalóan kisebb volt a vicus lakossága, ha a helyőrség csak egy cohors quingenaria volt, mint ha egy milliaria, mivel egy kisebb egységnek kisebb volt a gazdasági vonzóereje, kevesebb katonának kevesebb hozzátartozója telepedett le a táborfaluban. A pannoniai vici virágkora a Severus-kori gazdasági konjunktúra idején volt, de a katonacsászárok alatti bizonytalan helyzet miatt főként a 258-260-as barbár betörések után a vicusok helyzete egyre kilátástalanabb lett, a lakosság száma is egyre kisebb lett. Pannoniában nem ismert még egyetlen vicus védművekkel való védelme sem, amelyre pl. annexek, városfalak Germaniában, Britanniában több példa is akad. Az aquincumi canabae védművei is csak a legutóbbi esztendőben kerültek elő.

A vicusokban építési feliratok, valamint régészeti feltárások alapján a következő épülettípusok fordultak elő: lakóházak, szentélyek, fürdők (balnea), fogadók (mansiones). A táborok közvetlen közelében, a táborból kivezető utak mentén egy nagyobb térséget hagytak szabadon a kereskedelmi forum számára. Epigráfiai adatok alapján számolnunk kell egy curiaszerű középülettel is, amelyben a vicusok vezető testületének a veterani et cives Romani organizációnak a vezetői (egyes adatok alapján a curiales, esetleg ordo) ülésezhettek.

A vicusokban síremlékek alapján mindenhol kimutatható nagyobb számú őslakosság jelenléte. Igen magas a bennszülött sírkövek aránya Intercisában és Ulcisia Castrában (Szentendre), ahonnan a legtöbb felirat került elő Pannonia Inferiorban. Az őslakos lakosság tárgyi leletanyaga is kimutatható a táborfalvakban, így saját, a matricai katonai táborban folytatott ásatásom leletanyagában számos LTD kerámiatöredék került elő: Graphittonware, besimitott és pecsételt díszítésű LTD edények. Adatok hiányában eldönthetetlen, hogy az őslakosságot letelepítették, vagy önként telepedtek le itt. A vici lakossága eredetileg két rétegből tevődött össze. Az első volt a már a köztársaságkor óta a sereggel együtt vonuló kereskedők, iparosok, szolgák és markotányosok csapata (mercatores és lixae), a második pedig a katonák hozzátartozóiból, családtagjaiból álló réteg. Utóbbiak az állomáshelyek állandósulával, a limes-vonalak kiépültével tudtak letelepedni. Ezt a réteget a császárkor folyamán növelték a vicusokban letelepedő veteránusok is, akiknek fiai igen gyakran vállaltak szintén katonai szolgálatot, így elősegítették egy állandóan katonai szolgálatot teljesítő réteg kialakulását már a 2. században, amely már a limitanei irányába mutatott előre.

A vicusok létrejötte és megszűnése mindig szoros kapcsolatban állt a katonasággal. Ezt Germania Superiorban lehetett a legjobban megfigyelni, ahol a limes fokozatos előretolásával megürülő táborok nem mindenhol hozták magukkal a táborfalvak feladását. Sok esetben a korábbi vicusok helyén város (Rottenburg- municipium Arae Flaviae) civitasközpontok (Lopodunum/ Ladenburg, Bad Wimpfen/ Civitas Alisiensium, Baden-Baden/ Aquae, Nida/ Heddernheim, Öhringen/ vicus Aurelianus, Rottenburg/ Sumelocenna (Traianus alatt császári saltus, majd a II. sz. közepén civitas), Wiesbaden/ Aquae Mattiacorum), kereskedelmi csomópontokban nagyobb vicusok (pl. Heidelberg) jöttek létre a korábbi erőd területét is beépítve. Ez Pannoniában jelenlegi ismereteink szerint másként történt. A limes vonala a Flaviusok uralkodása alatt véglegesen a Duna vonala lett. Jelenlegi ismereteink alapján a limes mentén két tábor feladásáról van tudomásunk. Albertfalva auxiliaris táborát a markomann háborúk után igen nagy valószínűséggel feladták, a vicus leletanyagában alig van ennél későbbre keltezhető szórványlelet, ezért magát a vicust is feladták. Más lett a helyzet a mai Budapest térségének legkorábbi táborá, a Bem-téri caastellum esetében, amelyet vagy az I. sz. végén, de bizonyosan még 107 előtt feladtak. A korábbi erőd helyén a kilenvenes évek elején folyt nagyméretű leletmentések (Kérdő Katalin) egy nagyobb civil település nyomait hozták a felszínre, amely a II-III. században élte virágkorát. Ennek azonban a korábbi auxiliaris

vicushoz már nem sok köze volt, ez lehetett a korábbi civitas Eraviscorum civitasközpontja, amely átvette településnévként civitas Eraviscorum nevet is.²

A vici későrómai sorsának alakulását illetően is sikerült új eredményeket kimutatnom. A IV. sz. folyamán az egyre erőteljesebb barbár fenyegetés miatt a vicusokat a század hatvanas-hetvenes éveiben feladták, a civil lakosság a biztonságos katonai tábor falai közé húzódott. Erre az adott lehetőséget, hogy a katonai egységek lélekszáma a korábbiaknak kb a harmadára zsugorodott. Majd mindegyik táborfalu területén sikerült kimutatnom, hogy a korábbi település épületeit még a rómaiak visszabontották, helyére a későrómai temetők kerültek akár a tábor közvetlen szomszédságába is. Jó példa a vici feladásának tényére a százhalombattai vicus, ahol az ásatások leletanyagából gyakorlatilag hiányzik a későrómai anyag, pl. leletmentésem során egyetlen egy későrómai érem sem került elő, holott a táborásítás leletanyagában a későrómai érmek aránya többszöröse a korábbiakénak. A feladással kapcsolatosan vizsgáltam az erre vonatkozó antik forrásainkat is, amelyek közül az egyik legfontosabb Anastasiusnak egy rendelete, amelyben többek között a táborokban élő magánemberek beszállásolási kötelezettségét szabályozta (SEG IX, 356, 10). Ugyanide tartozik még egy Salvianus-hely, valamint a vita Alexandri Acoem. is (De gub. Dei 5,8, v. Alex. Acoem. 33). A korábbi polgári territorium a katonai territorium része lett, amelyet V. sz. rendeletek alapján a limitanei számára földművelés céljából kiosztottak (Cod. Theod. VII 15, 2=Iust. XI, 60, 2; Th.II Nov. XXIV, 4, 443). A táborokba beköltözés régészetiileg is jól bizonyítható a castellumok területén folyó ásatásokból előkerülő nőkhöz, illetve gyerekekhez köthető leletanyag alapján (pl. játékok, hajtűk, csontfésűk). Ugyanígy a táborok korábbi központi épületének, a principiának a helyén több esetben későrómai lakóépületeket tártunk fel, így a magam ásatásán is a matricai katonai táborban.

A tanulmányban összefoglaltam az ún. katonai territoriumra vonatkozó antik forrásainkat, amely alapján igen valószínűen bizonyítottá vált, hogy az eddig a katonai territoriumok létének bizonyítékeként számon tartott territorium-feliratok (Matrica, Vetus Salina, Abritus, Ulmetum, Sucidava, Chester le Street- auxiliaris vicusok esetében, Troesmis, Regensburg és valószínűleg Carnuntum- canabae esetében- ezek a feliratok pl. territorium Matricensium, Vetussalinensium alakokat említene) a valóságban az utóbbi polgári települések önállóságának, ezáltal önálló territoriummal való rendelkezésének a bizonyítékai. A katonai territoriumok, amelyek valamilyen formában való létezése kétségtelen több tagban lehettek felosztva más territoriumok közé ékelve. A carnuntumi consistentes intra leugamot említő oltárok esetében a terminus leugae Canopitanae felirat alapján a leuga jelentésileg a territorium szinonimájaként szerepelt. A római territorium pontos fogalma is vizsgálat alá került az antik meghatározások alapján. Az auxiliaris vicus elnevezés modern terminus technicus, de britanniai és germaniai párhuzamok alapján a táborfalvak lakói vicaninak nevezték magukat, ezért az auxiliaris táborok melletti polgári települések jogosan minősülnek vicinek. Minden territoriumot egy meghatározott önkormányzati testület irányíthatott csak, a vici és canabae esetében ez a veterani et cives Romani szervezet volt. Fontos, de eddig kevés figyelmet kapott tény, hogy a szervezetek közül sokba consistentes néven a nem római polgárok (bennszülöttek) is beletartoztak. Igen fontos F. Bérard azon megfigyelése, hogy a szervezet vezetői, ez mindenhol két magister, közül az egyik általában veteranus, a másik civil római polgár. Ezért vált jogossá a feltételezés, hogy a szervezet eredetileg két külön korporáció egyesülésből jött létre. Az első lehetett a veteránok, a másik pedig a civil kereskedők szervezete. A feliratos emlékek alapján a szervezetek feliratos emlékei Britanniától Moesiáig megtalálhatók Hadrianus uralkodásától kezdve. Erre az időpontra

tehetjük a territoriumok létrehozásának kezdetét. A veterani et cives Romani szervezet helyenként akár ordo-t is létrehozhatott- az aquincumi canabae esetében ezt felirat bizonyítja, a vicusok területén pedig önálló collegiumok is létrejöhettek (collegium fabrum Odiavensium által állított oltárkö- Odiavum-Almásfűzitő). A szervezet teljesen hasonló funkciót töltött be, mint egy városi ordo, a Ilvir kivételével még a magistratusok nevei is ugyanazok voltak. Így ismertek a vicusok quaestorai, aedilis, quinquennalisok, curatores, decuriones, curiales. Ilviri helyett azonban magisterek álltak a szervezet élén. A vicusok létének, illetve nemlétének kérdése az európai provinciákon kívül is vizsgálat alá került. Az újabb eredmények alapján az Oriens számos tábora körül megfigyelhetők a vicusokhoz hasonló funkciójú, szerkezetű (és esetleg elnevezésű) települések, az afrikai provinciákban pedig veterani et pagani consistentes szervezetek jöhetnek létre hasonló funkcióval. Ebből szempontból különösen érdekes miciai pagus kérdése is, mivel a daciai tábor helyőrsége az afrikai származású numerus Maurorum alakulat volt. A vicusok territoriumai, illetve a veterani et cives Romani szervezetek minden valószínűség szerint a tetrarchia koráig léteztek, későbbről felirataik nem ismertek.

Végezetül elmondható, hogy a vici kialakulása elválaszthatatlan a táborok helyének állandósulásával, a ripa- és a limes-vonalak kiépültével. Egyetlen pannoniai vicus területén sem mutatható ki közvetlen előzmény, kivétel talán Solva esete, ahol a korábbi kelta oppidum helyén a Várhegyen már Claudius alatt épül meg a katonai tábor. Az alatta elterülő vicus területén is kimutathatók kelta a meglepedés nyomai. Megjegyzem, a kelet-pannoniai limes megszervezésének legkorábbi nyomai is csak a Kr. u. I. sz. közepéig vezethetők vissza. A vicusok két fő elemből (kereskedők és hozzátartozók) összetevődő lakossága személyileg is kötődött a katonasághoz, annak távoztával Pannoniában nem lévén létképes települések megszűntek (kiv. a vízivárosi erőd).

Bibliográfia

A. Schulten, Das Territorium Legionis. Hermes 29, 1894, 481-516; A. Alföldi, Epigraphica III. ArchÉrt 1940, 195-235; R. Egger, Bemerkungen zum Territorium pannonischer Festungen. Anz. der phil.-hist. Klasse der Öst. Akademie der Wiss. 1951, 206-232; J. Harmatta, Landed property in early Roman Pannonia. ActaAntiqua 20, 1972, 123-132, id., Agri vacui und solitudo. Acta Classica 10-11, 1974-1975, 101-110; A. Mehl, Eine private Weihung auf kaiserlichem Boden in Walheim am Neckar. Fundb. aus Baden-Württemberg 11, 1986, 259-267; A. Mócsy, Das Territorium Legionis und die Canabae in Pannonien. ActaArch.Hung. 3, 1953, 179-199; id., Zu den Prata Legionis. Studien zu den Militärgrenzen Roms. Vorträge des 6. Internationalen Limeskongresses in Süddeutschland, Köln-Graz 1967, 211-214; id., Zu den Auxiliarvici in Pannonien. Studien zur antiken Sozialgeschichte. Festschrift Friedrich Vittinghoff. Hrsg. Eck, Köln-Wien- Böhlau 1980, 365-376; Utóbbiak= id., Pannonien und das römische Heer. Ausgewählte Aufsätze. MAVORS VII., Stuttgart 1992, passim; id., Canabae és auxiliaris vicusok. in: Pannonia régészeti kézikönyve. Szerk.: Mócsy A.- Fitz J. Budapest 1990, 65-66; F. Vittinghoff, Die rechtliche Stellung der canabae legionis und Herkunftsangabe castris. Chiron 1, 1971, 299-318; id., Das Problem des "Militärterritoriums" in der vorseverischen Kaiserzeit. in: I diritti locali nelle province romane con particolare riguardo alle condizioni giuridiche del suolo. In: Atti del Convegno Internazionale sul tema, Roma 1974, 109-124; H. v. Petrikovits, Militärisches Nutzland in den Grenzprovinzen des römischen Reiches. In: Actes du VIIe Congrès International d'épigraphie grecque et latine. D. M. Pippidi /Hrsg./, Bucuresti-Paris 1979, 229-242; C. Sebastian Sommer, The military vici in Roman Britain. BAR 129, Oxford 1984; id., Kastellvicus und Kastell. Fundber Bad.-Würt. 13, 1988, 457-707; id., Life beyond the

ditches: Housing and planning of the military *vici* in Upper Germany and Raetia. In: Roman Frontier Studies 1989, 472-76, id. - H. Kaiser, *Lopodunum I. Forschungen Band 45*. Stuttgart 1994; R. Wiegels, *Solum Caesaris*. *Chiron* 19, 1989, 61-102; I. Piso, *Die Inschriften vom Pfaffenberg und der Bereich der Canabae Legionis*. *Tyche* 6, 1991, 131-169, F. Bérard, *Territorium legionis: camps militaires et agglomérations civiles aux premiers siècles de l'empire*. *Cahiers du Centre G. Glotz III*. Paris 1992, 75-105; id., *Vikani, kanabenses, consistentes: Remarques sur l'organisation des agglomérations militaires Romaines*. *Epigraphia e Antichita*. 12, 1993, 61-90; V. A. Maxfield, *Soldier and civilian: Life beyond the ramparts*. Cardiff 1995; Kovács P., *A "katonai territorium" és a veterani et cives Romani szervezete*. *ArchÉrt* 1996 (s.a.)

Horváth László

The 'Nachleben' of Hyperides¹

Abstract of thesis

The thesis begins with the examination of extant evidence from the medieval textual tradition, the latest reference in which relates to 16th century Hungary.

The thesis focuses on the question of the dramatic changes in Hyperides' popularity between the second centuries B.C. and A.D. First, the problem of the origin of rhetorical canon is dealt with. Hyperides' unquestionable place in it reflects the favour of the Hellenistic rhetorical schools. The fact that in lexicographical works, from the beginning of Atticising tendencies up to the Byzantine period, Hyperides' vocabulary is quite frequently referred to, is partly due to the *paradoxon* that the orator belongs to the accepted Ten, despite the fact that he uses an 'impure' language and therefore he stays in the crossfire of lexicographers.

The decisive factor in Hyperides' 'Nachleben' is the Rhodian school of rhetoric. In Molo's rhetorical system the actual delivery ('actio') was the most rhetoric. Logically, his Attic models became the ex-actor Aeschines and the witty and facetious Hyperides. Molo smoothly melted together the inherited Asian and the adopted Attic rhetorical tradition to create something new, which had far reaching influence in first century Rome. The majority of Romans, who seem to respect Hyperides, can also be related to Rhodes in one way or other.

Dionysius of Halicarnassus and Caecilius on the other hand are first representatives of the later dominating school-demar ... for orators, with a perspicuous 'lektikos topos', which can be easily imitated by students. Hyperides' skill in arrangement determined the decline of his popularity. The reason for the unique and exceptional late appraisal of Hyperides in Ps. Longinus originates from the hatred of the author for Caecilius.

In the rhetorical handbooks of the following centuries only the fictitious *alter ego* of Hyperides appears, apart from some works, where traces of the Hellenistic/Rhodian rhetorical tradition can be detected.

Appendices: 1, Brassicanus' report; 2, List of lexicographical entries; 3, List of peculiar words; 4, The origin of Hyperides' most famous speech, the *Deliacus*.

¹

Jelen írást a szerző kívánsága szerint az értekezés eredeti nyelvén, angolul közöljük. (Szerk.)

Hajdu Péter

Claudius Claudianus eposzai
(Kandidátusi értekezés tézisei)

Disszertáciomban arra a kérdésre kerestem választ, mennyiben alakította át Claudianus az eposz tradicionális műfaját, és hogyan viszonyult a kortárs római epikusok eredményeihez, illetve mennyiben feleltethetőek meg eljárás módjai az eposzról való negyedik századi gondolkodás általános tendenciáinak. Magát a kérdésfelvetést a késő ókori irodalomról kialakított olyan kép teszi lehetővé, amely szerint ez az irodalom az ókori szerves folytatójának tekinti magát mind az írásmód, mind a műfajok rendszerének tekintetében, ugyanakkor azonban kellőképpen önálló és produktív ahhoz, hogy jelentős újításokat hajtson végre - hangsúlyozottan az ókori tradícióhoz képest.

Előjáróban három IV. századi szövegen próbáltam bemutatni az eposz késő ókori képét. Az ún. Dictys Cretensisnél az eposz kritikája figyelhető meg, az emelkedettség gesztusának megkérdőjelezése egy olyan racionalista, az igazságot fürkésző, történetírói szemléletmód alapján, amelynek a politikum áll a középpontjában. A korszak keresztény eposzköltőinél, Iuvencusnál és Prudentius Psychomachiájában az eposzi forma megújítása - az eposzi cselekményelemek kánonának keresztény szerzőknél természetesnek vehető negligálásán túl - az epikus extenzitás-igény feladásában, avagy az ellenkező szempontból nézve: a szöveg jelentéstelítettségének növelésében, az univerzalizálás tendenciájában érhető tetten. Ezek a szerzők a tér és idő konkrét megjelenítéséről éppúgy lemondanak, mint az epikus cselekmény folyamatosságáról, hogy ezáltal egyrészt a történetek univerzális jellegét, térben és időben korlátlan érvényét hangsúlyozzák, másrészt az egymástól némiképpen elkülönülő cselekményszegmensek egységét a közvetlen egymásra következő egyszerű kauzalitása helyett egy átfogóbb nézőpontból adódó szükségszerűségek alapján teremtsék meg.

Természetesen nem minden mozzanat játszik szerepet Claudianusnál is, amelyet az egyes szerzőknél kiemeltem. A politikum Dictysnél megfigyelt középponti szerepe Claudianus műveinek többségére is jellemző lesz, anélkül azonban, hogy az igazság problémájára érdemben reflektálna, vagy az eposz szemléletét elutasítaná. Ellenkezőleg: az eposzköltő ferdítési jogát gyakorolja - anélkül, hogy hivatkozna rá -, amikor a politikai eseményeket egy látszólag eposzi szemlélet keretében próbálja a hétköznapi világ szférájára fölé emelni. Jellemző lesz rá a keresztény szerzőknél megfigyelt univerzalizálás és a szöveg jelentéstelítettségének növelése is, anélkül azonban, hogy ez vallási tartalmak kifejezésének állna szolgálatába, és hogy a hagyományos eposz legtöbb jegyének határozott elvetésével járna.

Mint látható, Claudianus tradicionális írásmódját összevethetőnek tartom a korszak keresztény költészetével, vagyis az irodalmi elemzés szempontjai szerint az esetleges ideológiai különbségeket nem tartom mérvadóknak, sőt a Claudianus személyes vallásos meggyőződése irányuló kérdésfelvetést magát is inadekvátnak tekintem. Ha biztos tudásunk lenne a költő vallási hovatartozásáról, ez esetleg segíthetne a művek értelmezésében, de ha erre csak spekulatív módszerekkel következtetünk a művekből, akkor ezeket a feltételezéseket aligha tudjuk a művekre visszairányítva felhasználni.

Claudianus politikai költészetében a propagandisztikus mozzanatot ismerem el meghatározónak, a művek fő célkitűzésének a stilichói politika népszerűsítését és igazolását tartom. Mindazonáltal nem gondolom, hogy ezen fő célkitűzés azonossága minden műfaji különbséget elhanyagolhatóvá tenne az egyes politikai költemények között. Bár a panegyricus és az eposz műfaja kétségtelenül közelít egymáshoz azáltal, hogy mind a panegyricusba beépülnek epikus, mind az eposzba panegyrikus betétek, lényegi különbség marad, hogy mibe

épülnek be minek az elemei. Ha egy narratív alapstruktúrába épülnek be panegyricus betétek, melyeknek betét jellege kitapintható marad, akkor a mű joggal tekinthető eposznak, a narratív és reflektív elemek arányától tulajdonképpen függetlenül is, míg az olyan panegyricus, amely iskolás alapstruktúráját nyilvánvalóan megőrzi, legfeljebb némelyik kötelező elemét narratív betéttel helyettesíti, vagy egyszerűen a szokottnál nagyobb teret enged a narrációnak valamelyik szerkezeti elem keretén belül, az ilyen művet nem lehet eposzként leírni. Az eposz formájának adaptációja szempontjából csak az eposzkisérletekkel érdemes foglalkozni.

Claudianusra az a sajátos eljárás mód jellemző, hogy korának politikai eseményeit univerzális jelentőségűeknek ismeri fel, és egy epikusként előadott hagyományos római értékrend alapján értékeli magasra, tekinti eposzhoz méltónak. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy látszólag tisztán epikus szemléletű szövegek jönnek létre, amelyek csak egészükben helyeződnek politikai kontextusba, és hogy az eposziként előadott egyes események politikai konnotációit csak a befogadó állapítja meg az összefüggések ismeretében. Ellenkezőleg: a politikum behatol az eposzok szövetébe, és az előadás folyamán is jelentőségre tesz szert. Sehol nagyobbra, mint a *Bellum Geticum*ban.

Az eposz szemléletével szemben az igazság nevében emelték fel hangjukat kritikusai. Az elmélet úgy tartotta, hogy a költőnek joga, sőt egyenesen kötelessége a tényeket fiktív elemekkel keverve feldíszíteni. Nyilvánvaló, hogy Claudianus is élt ezzel a szabadsággal, például amikor - más műveiben - impozáns mitológiai nagyjeleneteket helyezett el a történeti események sorában. Ha azonban nyíltan hangoztatta volna, hogy az események megváltoztatását, meg nem történt elemek közbeiktatását a költői előadással járó természetes jognak tekinti, ezzel sokat elvett volna propagandisztikus műveinek meggyőző erejéből. Ő egészen más módon reflektál az igazság problémájára. Szerinte a valóság, Stilicho hihetetlen győzelme minden költői leleményt felülmúl. Nem egy olyan epikus világban járunk tehát, ahol a költői dísz teszi ragyogóvá az eredetileg nyilván eléggé prózai tényeket, hanem a költő megelégedhet a pusztá tények elmondásával, hiszen olyan hallatlan teljesítményekről számolhat be, amelyek már önmagukban, a költői fikció hozzáadása nélkül is eposzhoz méltóak. A politikum és az eposz világa tehát összetalálkozik Stilicho tetteiben.

Claudianus persze itt is saját céljainak megfelelően használja fel az eposzsal való elméleti foglalkozás közhelyeit. Amikor saját, úgymond valóság-hű költészetének létjogosultságát mindenki máséval szembeállítva megalapozza, rögtön egy olyan premisszából indul ki, amely egyben egész politikai költészetének fő tézise is: Stilicho nagyszerűségéből.

A negyedik század epikusainál megfigyeit két tendencia, az univerzalizálás igénye és a szöveg jelentéstelítettségének növelése a lényeges momentumok hangsúlyozása révén, ami minden mellékes elem elhagyása és elplanírozása által valósul meg, Claudianus politikai költeményeit is jellemzi. Univerzalizáláson nem csak azt kell érteni, hogy az adott eseményeket mindig mint a római történelem egésze szempontjából sorsdöntő jelentőségűeket tárgyalja, hanem még inkább, hogy mindig a politikai kozmosz leglényegesebb elemeit ragadja meg - vagy legalábbis ezt a látszatot kelti. Minthogy a történelemszemlélet egésze éppúgy Róma-központú, mint ahogy a politikai költemények világszemlélete politika-centrikus, a törekvést a politikai kozmosz leglényege felé joggal tekinthetjük univerzalizálásnak.

A mellékes elemek elplanírozása valósul meg a mellékszereplők elhagyásában, a meglevők névtelenségében; az egyenes idézet fenntartásban a főszereplők, elsősorban maga Stilicho számára, ezen beszédek eloldozásában a konkrét szituációktól, ami által absztrakt, általános érvényű kinyilatkoztatásként hatnak; Stilicho magányos hősként való ábrázolásában, akinek nincsenek segítőtársai, az események tér- és időbeli meghatározatlanságában.

A *De bello Gildonico* c. eposzban a mű befejezetlenségét tekintetem a formaelemzés

kiindulópontjának. Cáfoltam azokat az elképzeléseket, melyek szerint a folytatást a politikai helyzet megváltozása (Mascezel kegyvesztése) tette lehetetlenné, hiszen az események claudianusi koncepciójába a konkrét harcászati események feldolgozása amúgy sem illett bele, és ez már az első könyv tervezésekor világos kellett, hogy legyen, és az események két évvel későbbi feldolgozásába sem került bele egyetlen új téma sem. Maga a mű azonban kifejezetten hangsúlyozza befejezetlenségét. Claudianus általában könyvenként publikálta műveit, és így természetes az egyes felolvasások - tehát az egyes könyvek - impozáns finálékkal zárultak, még akkor is, ha a mű maga folytatható volt, sőt akkor is, amikor a folytatás ténylegesen el is készült. A *De bello Gildonico* azonban éppen a végén lapsodik el, a statiusi folyamatos könyvátmenetekre emlékeztetve, Claudianus saját költői gyakorlatától azonban merőben idegen módon.

Igyekeztem tehát valószínűsíteni, hogy Claudianus eleve befejezetlennek tervezte a művet. Bár ez az állítás önmagában bizonyíthatatlan, és tulajdonképpen a mű értelmezése szempontjából érdektelen is, kiindulópontul szolgálhat egy olyan elemzés számára, amely a művet torzó voltában ragja meg: a zártság és nyitottság tendenciáit veszi górcső alá. Kimutattam, hogy éppen a befejezetlenség az, ami által a költemény az antik nagyeposz hagyományához képes csatlakozni, egyrészt a felolvasásból adódó kényszerű terjedelmi korlátozások ellenére nagyobb terjedelem ígérletét hordozva, másrészt a háborút mint tulajdonképpen eposzi témát látszólag megtartva, ugyanakkor azonban a tényleges háborús cselekményeket, amelyek Stilicho érdemeinek dicséretére, az udvari propaganda céljaira teljességgel alkalmatlanok voltak, mégis elegánsan kihagyva kidolgozásból.

A mű több ponton is nyitott marad a jövő felé, és ennek a nyitottságnak csak egy részét jelenti a befejezetlenségből adódó látszólagos és az előreutalásokkal áthidalható nyitottság, amely a történés és az előadás ideje közötti intervallumra, tehát arra az időre vonatkozik, amely a történet szempontjából jövő, de az előadás szempontjából már múlt. Számos ponton nyitva marad a mű az előadás jövője felé is, de ezeken a pontokon a beteljesedett jóslat nyújtotta bizonyosság szertefoszlik, és a szöveg igen gyenge logikai kapcsolatokat létesít csak a tények és a belőlük levont következtetések között. Reménykedő egyszersmind bizonytalan attitűdöt jelent ez a jövő felé, amit a befejezetlen forma csak tovább erősít.

A *De raptu Proserpinae* elemzésében az emberi szereplők hiányából indultam ki, hiszen a műfaj antik definíciói szinte kötelező érvénnyel írják elő istenek és emberek szerepeltetését, és az ókori hagyományban nincs is csak isteneket szerepeltető nagyeposz. A mű azonban nem törekszik teljesen embermentessé stilizálni világát, viszonylag gyakran találunk utalásokat az emberek létezésére, életmódjára. Disszertációmban arra vállalkoztam, hogy az összes ilyen utalást megvizsgáljam abból a szempontból, hogy összességükben elárulnak-e érdeklődést az emberi szféra iránt, illetve nyújtanak-e valamennyire is árnyalt képet az emberlétről.

Először is cáfoltam egyes elemzőknek azon elképzelését, hogy a gabona-adományozás állna a mű gondolati centrumában, és ez vonatkoztatná a történet egészét az emberre, és ez a 3. könyv elején szereplő Iuppiter-beszédben nyerne kifejezést. Kimutattam, hogy ez csak Iuppiter saját koncepciója a történetről, és Iuppiternek mint egy komplex, sokszempontú kozmosz egyik elemének az értelmezése, amely saját speciális érdekeihez kötött, nem azonosítható a szisztéma egészének jelentésével.

Az emberekre vonatkozó utalások részletes elemzésénél azt találtam meglepőnek, hogy ezek mennyire csekély érdeklődést árulnak el az emberlét iránt. Az emberekre magukra szinte sosem irányul a figyelem, legfeljebb a háttérben, diszletként jelennek meg, leginkább az epikus tradíció közhelyeinek adaptációiban.

Az emberi szféra, ha nem is teljes és következetes, de nagy mértékű kiiktatása a

költeményből lehetővé teszi az istenalakok messzemenő humanizálását, és ez a humanizálás valószínűleg szükséges is ahhoz, hogy a történet érdekes maradjon, és érzelmileg hatni tudjon. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az istenek világán belül meg lehetne különböztetni inkább isteni és inkább emberi szereplőket. Vagyis az antik eposz-definíciók által megkövetelt isten-ember dichotómia még ilyen redukált formában sincs jelen a *De rapiu Proserpinae*-ban.

Az istenalakok humanizálásában azonban nem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítani a sírásnak, hiszen az istenek sírásának megvan a maga gazdag epikus hagyománya, és a jelenség nem szűkíthető le az istenalakok gazdag és emberi jellegű (szintén hagyományos) érzelmi életére sem. Fontosabbnak tűnik ennél, hogy a prodigiumok és előreutalások egész rendszere érzékelteti, hogy az istenalakok mit sem tudnak saját eljövendő sorsukról, az események mozgatórugóiról, a világról való tudásuk emberien korlátozott, ők maguk határtalanul kiszolgáltatottak.

Valószínűnek tűnik, hogy a csak isteneket szerepeltető, az emberlét konkrét, apró tényei iránt teljességgel közömbös mű azt a benyomást keltette, hogy csak nagyon általános problémákkal kíván foglalkozni, vagyis az univerzalizálás fokozott igényével lép fel. Eredményeim tehát azokat a legújabb felvetéseket támasztják alá, amelyek a művet *Weltgedicht*-ként próbálták értelmezni.

Egyetértek ezeknek az elemzéseknek azon gondolataival, hogy a mű egészére jellemző az egymásnak feszülő ellentétek harca, a világ instabilitásának képzete és az a gondolat, hogy az egyensúly csak folyamatos áldozatok révén tartható fenn, illetve csak az áldozathozatal teremthet harmóniát a világ katasztrófával fenyegető ellentétei között. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy a mű befejezésének hiányában a hangsúly nem a harmónia megteremtésére, hanem az ehhez szükséges mérhetetlen kinokra esik, nem az elérendő boldog állapotra, hanem az elkerülhetetlen szenvedésekre.

A claudianusi eposzok formaelemzése azzal az eredménnyel járt, hogy az eposzi cselekmény szegmensei elkülönülnek egymástól, ez az elkülönülés azonban nem azt jelenti, hogy az egyes részletek csak önmagukért, saját kerek zártágukban érdekesek, hanem hogy a költemény részeit nem a cselekmény szervezi egységbe. Más logika működik itt: az események virtuális képe kell, hogy kialakuljon; az elbeszélés nem extenzitásra törekszik, hanem a lényegiségek megragadására, egy mélyebb értelem feltárására.

Ez kétségtelenül jelent némi önkorlátozó tendenciát, hiszen a hagyományos eposz gazdag témakincsének jelentős része kihullik ekkor. Minthogy az egyes emberi élettények, sőt az egyes emberek sem érdekesek már önmagukért, kívül rekednek - vagy inkább alatta maradnak az előadás horizontjának mint a globális nézőpont számára érdektelenek. (Gondoljunk a mellékszereplők elhagyására és névtelenítésére a politikai eposzokban, valamint az emberek hiányára a *De raptuban*!) Ezt a korlátozást a meglévő elemek jelentésének intenziválása hivatott ellensúlyozni. Mindez azonban korántsem jelent szakítást az eposz hagyományos formájával. Ellenkezőleg: ennek az újszerű szemléletnek a hagyományos formán belül kell megvalósulnia, ami a korszak szinte egyetemes tradicionalizmusából, klasszicizáló törekvéséből adódik.

Fényes Gabriella

Mécsesek a Komárom/Szőny-Vásártéri ásatásokról

A feldolgozott mécsesek *Brigetio municipium*ának területén, az 1992-1996 között folytatott ásatásokon kerültek elő.¹ A Vásártéren római kori lakóházakat találtunk, amelyek utolsó építési fázisa a II.-III. század fordulójára keltezhető. Ezekről az ásatásokról összesen 87 darab ép mécsést, illetve mécses töredéket ismerünk. Ezek közül egy bronz, a többi kerámia. Utóbbiak sárga, élénk vörös vagy vörösesbarna színűek, néhány esetben szürkére égettek. Mázas nincs – ez a többi itt előforduló kerámiatípusra sem jellemző – de a többséget vékony, gyakran egészen kopott agyagbevonat fedi. Ezzel a fémhatású bevonattal a bronzmécseket akarták utánozni készítőik. Az ép darabok és a töredékek közül azok, amelyeken a kanóctartó nyílás megmaradt, kivétel nélkül használat nyomait mutatják, többé-kevésbé kormosak. A feltárt mécsesanyag részben észak-itáliai eredetű, a nyugati provinciákban is elterjedt, részben helyi, pannoniai formákat követ (1.kép). Egy mécses korongolt, a többi negatív formába öntött, külső formai jegyeik alapján S. Loeschcke és Iványi D. tipológiai rendszerének hat típusába sorolhatók. A 87 darab közül 17 szórvány, 23 nem keltezhető stratigráfiai egységből, 47 éremmel vagy terra sigillatával keltezett, zárt stratigráfiai egységből származik. A keltezhető darabok az I. század végétől a III. század közepéig mutatják a helyi mécsesforgalmat. Tipusonkénti megoszlását az eddigi besoroláson alapuló táblázat foglalja össze:

Tipus	Általános keltezés	Pannoniai keltezés	Vásártéri előfordulás
Loeschcke I/C	I-II. sz.	I. sz. vége-III. sz.	I. sz. vége-III. sz. első harmada
Iványi IV (Loeschcke III)	I-III. sz.	II - III. sz.	III. sz. közepe
Loeschcke X - Iványi XVII	I. sz. vége - III. sz.	I. sz. vége - IV. sz.	I. sz. vége - IV. sz.
Iványi IX	Dacia: II. sz.	III. sz.	III. sz. eleje
Iványi XI - Broneer XXVII	I. sz. végétől	III.-IV. sz.	?
Iványi XXII	-	(II.)III. sz. vége-V. sz.	III. közepe

A Rajna - vidéken kedvelt Loeschcke III. típus jellegzetes pannoniai változata² (Iványi IV, 3. kép) és a Daciában koncentrálódó Iványi IX típus³ (4. kép 1) mellett valószínűleg a volutás-reliefes (Loeschcke I/C, 2. kép 1-3) és a firmamécsesek (Loeschcke X - Iványi XVII, 5. kép 1-4) sem tekinthetők észak-itáliai importárúnak. Bár a firmamécsesek fenekén lévő bélyegek közül a FAVOR, FESTI, CRESCES, FORTIS bélyegek észak itáliai eredetűek, az eredeti formát készítő mesterek *cognomenei*, a QGC bélyeg pedig az eredeti modellt készítő fazekas *tria nominájának* kezdetűiből áll, ezek a nevek többszörös másolással terjedtek el a

¹ Az ásatásokat Számadó E. és Borhy L. vezette, akiknek köszönettel tartozom, hogy a leletanyagot feldolgozásra átengedték.

² Gechter (1979) 42, Atram-Stern (1989) 33.

³ Alicu (1994) 121-122, Iványi (1935) 10, Atram-Stern (1989) 47.

Rajna- és a Duna vidéken egyaránt,⁴ így kerülhettek Brigetioba is.

Feltételezésem szerint valamennyi típust helyben gyártották, hiszen elkészítésük egy gyakorlott fazekas számára nem jelentett gondot. Ennek igazolására petrográfiai vizsgálatot végeztünk. A mintákat úgy választottuk ki, hogy különböző típusúak, eltérő minőségűek és színűek legyenek.⁵ A vizsgálatot Józsa Sándor és Szakmány György készítették az ELTE TTK Közettan geokémiai tanszékén. A vizsgálat eredményei szerint a mécsesek nyersanyaga finomszemcsés homok vagy durva aluerit, amit tovább aprítottak mielőtt az agyagmasszához keverték volna. A soványítóanyag az egyes darabokban kis eltéréseket mutatott. Három-három minta némileg összetartozónak tűnt. Ezt vagy a soványítóanyag inhomogenitása okozta vagy az egyes mintákhoz a munkafolyamat előrehaladtával további, de durvább soványítóanyagot adhattak. Két töredék idegen kerámiatörmelék is tartalmazott.⁶ Ez az ún. samotos öntőagyag, amely vagy összetört kerámiát vagy erre a célra előzőleg kiegészített agyagot tartalmaz. Ez növeli az agyag szilárdságát, illetve az agyag formába öntése után száradáskor és égetéskor a víztartalom elvesztése miatti zsugorodást csökkenti. Négy töredékünk három különböző keltezésű rétegből származik, de azonos agyagot használtak fel készítőik. A minták azonos eredetűek lehetnek. Ez a vizsgálat alátámasztja a helyi gyártásra vonatkozó feltételezésemet. Nem valószínű, hogy import darabok a II. század eleje és a III. század közepe között azonos anyagúak lennének.

Mivel a pannoniai műhelyek általában nem specializálódtak, hanem melléktevékenységként folytattak mécseskészítést az edénykészítés, konyhai kerámiagyártás, adott esetben téglavetés mellett,⁷ a vásártéri ásatásokon előkerült egyéb kerámiatípusok valószínűleg vagy legalábbis részben azonos műhelyben készülhettek a mécsesekkel, azokhoz hasonlóan típus és minőség szerint sem mutatnak szóródást.

Fazekasműhelyhez ezeket a darabokat nem tudjuk kötni. Brigetio municipiumának fazekastelepe, amely a város nyugati kapujától kiinduló út két oldalán helyezkedett el, elpusztult. Így a gyártás legközelebbi párhuzamaként Brigetio legiotábora mellett, a katonai fennhatóság alatt álló kurucdombi és Gerhát fazekastelep mutatkozik. Fazekaskemencéiket, kész és rontott termékeiket Petrovics J. gyűjtéséből, Paulovics I., Radnóti A., Barkóczi L. ásatásai alapján Bónis É. meghatározta és keltezte, a helyi kerámia termelést a II. század elejétől a 230-as évekig rekonstruálta.

Formai szempontból a kurucdombi és a Gerhát fazekastelepeken feltárt 25 darab mécsesnegatív közül csak a Loeschcke I/C és X. típus párhuzamait találjuk meg a vásártéri mécsesek között. Utóbbiak firmabélyegeinek mindegyike előfordul a *canabae* temetőinek anyagában, a FORTIS bélyeges a Gerhát fazekastelep mécseseinek bélyegei között is.⁸

⁴ Loeschcke (1919) 81, Iványi (1935) 13.

⁵ A 994.C11.099.3. ltsz. Iványi IX. típusú, szürke színű, a 994.-B13.062.1. ltsz. Iványi IV. vagy IX, a 993.E11.041.8. ltsz. és a 992.1.224.86. ltsz. darabok vöröses színű firmamécsesek, a 992.1.79.32. ltsz. Loeschcke I/C, a 992.SZ.721. Iványi XI. típusú mécsesek.

⁶ Józsa-Szakmány 3.

⁷ Póczy (1956), Kuzsinszky (1932)

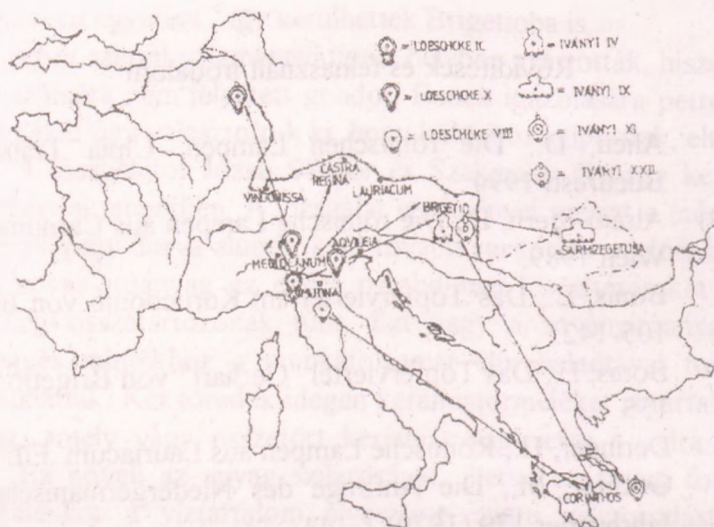
⁸ Bónis (1979) 118.

Rövidítések és felhasznált irodalom

- Alicu (1994) Alicu, D., Die römischen Lampen. Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Bucuresti 1994.
- Alram-Stern (1989) Alram-Stern, E., Die römische Lampen aus Carnuntum. RLiÖ Heft 35. Wien 1989.
- Bónis (1977) Bónis, É., Das Töpferviertel am Kurucdomb von Brigetio. FA (1977) 105-142.
- Bónis (1979) Bónis, É., Das Töpferviertel "Gerhart" von Brigetio. FA 30 (1979) 99-155.
- Deringer (1965) Deringer, H., Römische Lampen aus Lauriacum. FiL 9 Linz 1965.
- Gechter (1979) Gechter, M., Die Anfänge des Niedergermanisches Limes. Bonner Jahrbücher 179 (1979) 1-144.
- Iványi (1935) Iványi D., Pannoniai mécsesek. Diss. Pann. Ser. II. No. 2. Budapest 1935.
- Józsa-Szakmány Józsa S.,— Szakmány Gy., A Szöny-Vásárteren előkerült római kori mécsesek petrográfiai vizsgálata. Kézirat.
- Kuzsinszky (1932) Kuzsinszky B., A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. BudRég 11 (1932) 1-423.
- Leibundgut (1975) Leibundgut, A., Zu den römischen Fundlampen der Schweiz. ArhVest 26 (1975) 100-110.
- Loeschcke (1919) Loeschcke, S., Lampen aus Vindonissa. Zürich 1919.
- Neumann (1967) Neumann, A., Lampen und andere Beleuchtungsgeräte aus Vindobona. RLiÖ Heft 22 Wien 1967.
- Póczy (1956) Póczy, K., Die Töpferwerkstätten von Aquincum. ActaArchHung 7 (1956) 73-138.
- Pongrácz (1990) Pongrácz, ZS., Lampen aus Zalalövö. ActaArchHung 42 (1990) 111-147.
- Schnurbein (1971) Schnurbein, S. v., Die Lampen der Gräberfeldes von Regensburg. BVbI 36 (1971) 258-284.

Folyóiratok rövidítésjegyzéke

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
ArhVest	Arheoloski Vestnik
BVbI	Bayerische Vorgeschichtsblätter
BudRég	Budapest Régiségei
FA	Folia Archeologica
FiL	Forschungen in Lauriacum
RLiÖ	Römische Limes in Österreich

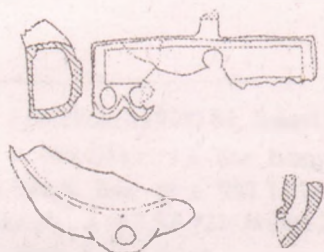
1. kép A Komárom/Szőny-Vásártéri ásatáson előforduló mécses típusok eredete

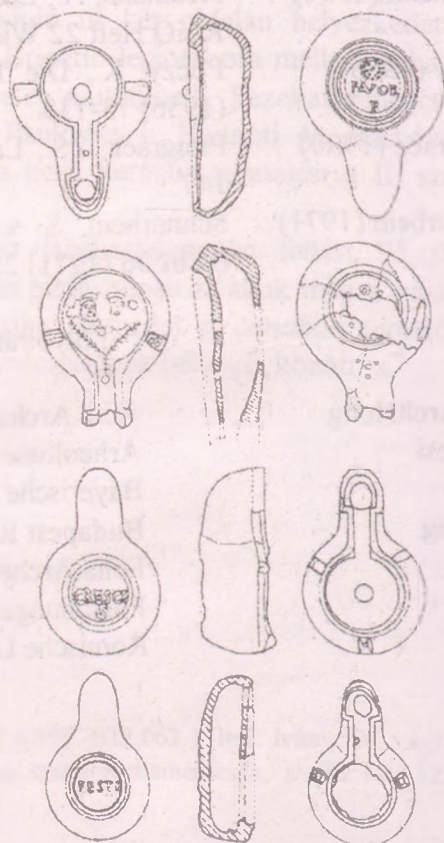
2. kép Volutás-reliefes mécsesek

3. kép Iványi IV típusú mécses

4. kép 1 Iványi IX, 2 Iványi XXII típusú mécsesek

5. kép Loeschke X-Iványi XVII típusú mécsesek

KONFERENCIA

Epik durch die Jahrhunderte

1997. október 2. és 4. között a szegedi Klasszika-Filológiai Tanszék "Epik durch die Jahrhunderte" címmel nemzetközi konferenciát szervezett. A témák a Homérost megelőző orális költészettől a 20. századi irodalomelmélet regényfelfogásáig terjedtek, az epika különböző műfajait, illetve az epikai témák és motívumok továbbélését érintették.

Az igen jó légkörű és alkotó vitákkal kísért konferencia célja a tudományos eszmecserén túl az volt, hogy érzékeltesse, milyen meghatározó szerepe van a görög-római antikvitásnak a műfaj továbbélésében is, s hogy a különböző humán résztudományokat művelőket közelebb hozza egymáshoz.

Ritoók Zsigmond (Budapest) "Fuerunt ante Homerum poetae" c. előadásában az *Ilias* költőjének lehetséges előzményeit vizsgálta s azt, hogy eszmetörténetileg milyen hagyományból táplálkozik Homéros. Az epika eszmevilágában fontos szerepet játszó fogalmakból - timé, geras, kleos - indult ki, megmutatva, hogy az egyén és közösség milyen kölcsönös viszonyban állanak egymással, s hogy a halálon túli hírnév gondolata a görögöknél alakult ki. A hősköltészet addig tudta feladatát betölteni, míg az általa közvetített történetek megfelelték a társadalmi értékrendnek. A Homéros előtti költészet eszközeit vizsgálva R. Zs. megállapította, hogy a formulák és struktúrák a meghatározóak, valamint ezek kölcsönhatása és továbbfejlesztése-alakítása. Ha megfelelő mennyiségű formula és struktúra áll rendelkezésre, ezek szerkesztésével az egyszerűtől a bonyolultan összetettig, tehát a hősenektől a hőseposzig lehet eljutni - E folyamatot az *Ilias* kapcsán mutatta be az előadó, egyfelől a timé - geras - kleos problematikát vizsgálva Achilleus alakjánál rámutatott a közösségi értékek s a hős magatartás közötti feszültségre, másfelől a presbeia kérdésével kapcsolatban lehetségesnek tartotta, hogy ez az "összeillesztési" pont az *Ilias*-ban: a költő itt két struktúrát, két hőseneket szerkesztett egybe, ezzel egyszersmind új jelentést is adva a részeknek. Az Achilleus haragjáról és Patroklos haláláról (mely aristeiák sorozata lehetett) szóló ének így kapcsolódott össze egy új, bonyolultabb jelentést hordozó struktúrává.

Carl Joachim Classen (Göttingen) "Idealvorstellungen in den homerischen Epen" c. előadásában arról szólt, milyen nyelvi eszközöket használ Homéros a hősök dicsérni való tetteinek, magatartásának - aristeiájának - leírására. Sok meggyőző példával illusztrált előadásában Classen kimutatta, hogy a fenti helyzetekben a participiumok használata a leggyakoribb, mivel a participium igei természetű miatt jobban bővíthető tárggyal és adverbiummal, s így a nyelvi kifejezésmód hatásosabbá tehető.

Tegyey Imre (Debrecen) "Homer und Kreta". Az előadó a Krétára vonatkozó homérosi adatokat vetette egybe egyrészt a lineáris B táblák helyneveivel, másrészt az utóbbi évek archeológiai leleteivel. A kérdés revízióját a nyugat-krétai Kydoniában előkerült lineáris B táblák teszik aktuálissá.

Maróth Miklós (Budapest - Piliscsaba) "Homer im Urteil des Proklos" c. előadásában rámutatott arra az ellentmondásra, mely a Platón-követő Proklos és mestere ítélete között érhető tetten Homérosszal kapcsolatban. Proklos pozitív véleményét részben kora irodalmi ízlése, részben a neoplatónizmus filozófiai teóriája magyarázza. E teória szerint az igazi költő isten munkatársa, mivel utánzó tevékenységével valami olyat alkot, ami a földi dolgok isteni értelemben meglevő előképéhez hasonlít. Proklos a költészet három részre való osztásával azt is megoldotta, hogyan helyezze pozitív összefüggésbe Platón negatív ítéletét. Az előadó ezt a felosztást filozófiai kontextusba helyezve mutatta be, mely felosztás azt is megérteti, hogyan jutott el Proklos Homéros allegorikus értelmezéséig. E szerint Homéros a mítoszok

szimbolikus történeteivel egy mélyebb igazságot tár fel. Ez egyszersmind a költészet célja és lényege: az isteni felismerése és az istennel való egyesülés. Záradékképpen M.M. Proklosnak az iszlám misztikusaira gyakorolt számottevő hatásáról szolt.

Karsai György (Pécs) "Achille and the society". E.a. Achilleust mint magányos hőst mutatta be, s többek között azt a - Ritoók Zsigmond által is érintett - kérdést fejtette ki, mely szerint Achilleus ellentétbe kerül a közösségi értékrenddel. Okfejtését az *Ilias* tartalmi menetének megfelelően bontotta ki. A szereplők viselkedését a hősi értékrend szempontjából értékelte, összekapcsolva tartalmi-szerkezeti és pszichológiai elemzéssel. Rámutatott, hogy Achilleus viselkedésében és a közösséghez való viszonyában Patroklos halála jelenti a fordulópontot, de még ekkor is megmarad magányos hősnek, a maga háborúját vívja Hektórral való küzdelmében. Magányossága csak tovább fokozódik a Patroklos temetésére rendezett játékok kapcsán. Magányát - de csupán rövid időre - a fiát gyászoló és holttestét kikérő Priamos oldja fel - ez egyszersmind a legnagyobb változás A. magatartásában.

Georg Danek (Wien) "Mythologische Exempla bei Homer und im südslawischen Heldenlied". E.a. a homérosi és délszláv hőseposzt vetette egybe, hogy egy korban jóval közelebbi epikus tradíciót vizsgálva (mely épp ezért autentikus tradíció) nagyobb biztonsággal adhasson választ a Homérosszal kapcsolatban is felmerülő kérdésekre. Szinkronikus síkon a hősi énekeknek a tradícióhoz való viszonyát vizsgálta G.D. (ugyanazon hősi ének variációit s az énekes más énekesekhez való viszonyát vévén szemügyre), szinkronikus síkon pedig a tradíció alakulását s több ágra való bomlását. A gazdag délszláv epikai anyag modellkialakítást is lehetővé tett, melyet Homérosra is alkalmazott az előadó. Részletesen a mitológiai példák kezelésének módját vetette egybe a homérosi és délszláv epikában. Homéros gyakran megváltoztatja a tradicionális mítoszt, hogy megfeleljen paradigmatis funkciójának, s a délszláv epikának is van olyan ága, melyben a mitológiai példák szerepet játszanak. Mind a homérosi, mind a délszláv epikában megfigyelhető a mítosz szisztematizálására, történetivé és időbelivé tételére való tendencia. S ahogyan a délszláv orális hagyományban kimutatható az egyes énekes szerepe a mitológiai példák alkalmazásában, ugyanúgy valószínűsíthető, hogy a korai görög énekesek is hasonló módon, minden egyes előadás során bizonyos fokig átformálták, megújították a hagyományozott mitológikus anyagot.

Hans Schwabl (Wien) "Was lehren die hesiodischen Prooimien für die epische Technik?" c. előadásában a hésiodosi tradícióteremtő prooimion-típust elemezte: a tanköltemény himnusszal való bevezetését. Rámutatott a *Theogónia* triptichon-szerű tagolására, továbbá arra, hogy a prooimionok és a homérosi himnuszok között tipológiailag több érintkezési pontot lehet megfigyelni. A hésiodosi prooimion sajátossága abban áll, hogy a himnusz itt közvetlenül kapcsolódik a következő részek tartalmához - ellentétben a homérosi himnuszokkal. Az *Erga* és *Theogónia* prooimionjának részletes elemzése során az előadó feltárta ezek önálló struktúráját, valamint kimutatta az egyes elemek a mű további részeihez való viszonyát, mindezt az epikus tradíció fényében is vizsgálva. A hésiodosi prooimionok jellemzői a tudatos tagolás, a részek művészi összekapcsolása, az általánost megfogalmazó kijelentést követő részletkifejtések - ezek mind tudatos epikus szerkesztésről árulkodnak.

Borzsák István (Budapest) "Choerilus et ceteri". A Nagy Sándor historiográfiához szolgáltatott igen érdekes adalékokat B.I. filológiailag és irodalomtörténetileg szerteágazó előadása. Choerilus és társai kapcsán azt a Horatius által is kigúnyolt szolgálai és rossz minőségű költészetet vizsgálta, amely légbőlkapott s felnagyított történetekkel dúsitotta a Nagy Sándorról szóló történetírást. Choerilus megítélésével kapcsolatban cáfolta a jobbindulatú nézeteket (ld. Crusius); rámutatott azonban arra, hogy a Choerilus-típusú költők rossz homerizálását a mesés elemeket talán épp az előbbieket hatására is beépítő s komolyabban

veendő írói teljesítményektől olykor nem könnyű megkülönböztetni. B.I. ezt a hellenisztikus költészetben és történetírásban felfedezhető közös vonásokkal magyarázta, anélkül, hogy a két műfaj közti határokat elmosta volna.

Renato Oniga (Venezia - Udine) "La tecnica drammatica nel sogno di Ilia" c. előadásában kétségtelennek mondta Homéros hatását az enniusi álom-elbeszélésre, egyszersmind a kétféle ábrázolás különbségére is utalt az álom mineműségével kapcsolatban. Az Ilia-álom leírásában alapvető epikus újításra hívta fel a figyelmet az előadó, nevezetesen a drámai elem bevonására. Ennius a homérosi tradíció mellett a tragikusoktól s a részben belőlük (főként Euripidésből) táplálkozó hellenisztikus eposzból is merített elbeszélésmódja kialakításában. Ez stílusára is rányomja bélyegét, mely az elemzett részletben túlnyomórészt patetikus és melodramatikus. R.O. szerint ez s az ábrázolás pszichológiai finomsága gyakorolta a legnagyobb hatást a későbbi epikára.

Thomas Köves-Zulauf (Marburg) "Apollo bei Vergil: epischer Apparat - wozu?" Az előadó Apollo mint útmutató isten szerepét húzta alá az *Aeneisben*. Apollo e feladatkörben megfelel az epikus tradíciónak, az *Aeneisbe* viszont Vergilius emelte be ily nagy súllyal az istent: Juppiter mellett úgyszólván egyenrangúként, mint *summus deus* jelenik meg. Juppiter a római vallásban mint győztes isten szerepel, Apollo vele szemben, de nem elleneben, a mértékre int. Az előadó az *Aeneis* egyik részletének, Ascanius vitézkedése leírásának elemzése során hangsúlyozta a juppiteri és apolloi principium együttes hatását (juppiteri győzelem és apolloi mértéktartás), amely megfelel az augustusi történelemfelfogás szellemének. A konkrét jelenet kapcsán az isteni apparátus szerepeltetésénél az előadó kimutatta az eposz kettős szerkezetét: a kronologikus (Aeneas) történet mögött a háttérben ott az istenvilág struktúrája, mely a maga időtlenségével egyetemességet kölcsönöz az eseményeknek. Ez a totalitás továbbá az objektivitás és a hősök konstans volta képezi az epikus műfaj alapvető jegyeit.

Tar Ibolya (Szeged) "Vergilprobleme". Az előadás az *Aeneis* 6. énekének álomkapuival foglalkozott. Ezek különböző értelmezéseivel való konfrontáció után a nordeni felfogást elfogadva (a hamis álmok kapuján való távozás időmeghatározás) az alvilág-utazást tragédiaszerű felépítésként interpretálta: miként a tragédiák cselekménye, az előkészületekkel együtt az alvilágjárás is egy nap alatt játszódik le. Aeneas megtisztulási, felszabadulási folyamaton megy át, miközben szembesül múltjával és jövődjével. Az alvilágjárás végkicsengése nem optimista. A hamis álmok kapujához maga Anchises viszi Aeneast, akit azért távoztat el így, mert Aeneas nem viselné el a tudás teljes terhét - ezt támasztja alá, hogy az alvilágjárás után Aeneas semmi jelét nem adja erre való emlékezésének.

Ovidius két előadás témája volt (**Hans Bernsdorff** (Gottingen) "Beobachtungen zur Sonnenburg Ovids", **Gianpero Rosati** (Udine) "Metafora e poetica nelle Metamorfosi di Ovidio"). Bernsdorff a Phaktón-jelenetben lévő Apollo-palota leírását elemezte strukturális és allegorikus szempontból. Rosati a *Metamorphoses* két részletével foglalkozott: a negyedik könyvből a Mínyadák, a hatodikból Arachne történetével. Mindkét epizód kapcsán a narratív struktúrát tárta föl, az előbbiben az elbeszélés az elbeszélésben technikáját vizsgálta, mely a narrátor elbeszélésével váltakozik, utóbbiban az ekphrasist a narráción belül. Ezek kapcsán értelmezte a *deducere carmen* kifejezést is, számos hasonló értelmű szöveghelyet hozva fel; s a két epizód narratív elemzése alapján a *deducere carmen* metaforikus használatára következtetett.

A császárkori epika egy előadás tárgya volt.

Asko Timonen (Turku) "Fear and Violence in Valerius Flaccus' Argonautika." Timonen annak okát kutatta, miért szerepel oly feltűnő gyakorisággal Valerius Flaccus művében a félelem és az erőszak. Több részlet elemzéséből arra a következtetésre jutott, hogy Valerius

Flaccus művében a félelem és erőszak a kollektív félelem (Alkimeses, Medea, Aëson, Iason) és a szenvedéssel s halállal való szembesülés leírásával dramatizálja a szöveget, s a jelentős szereplőkben meglévő (Pelias, Aëtes, Perses, Cyzicus) félelem - erőszak kettősségének ábrázolásával szintén ezt a hatást akarja elérni.

Susanne Gély (Montpellier) "Denominations plurielles, changements de noms, Metamorphoses identitaires dans l'épopée gréco-romaine" című előadását, személyesen nem tudván részt venni a konferencián, később küldte el dolgozatát, melyben Homérosnál és Vergiliusnál vizsgálja a címben felvetett kérdéseket, kitér a többszörösen előforduló nevekre, s értelmezi e jelenséget, vizsgálja a kettős névadást, az istenek és emberek által adott elnevezések különbözőségét és ennek jelentőségét. Mint kimutatja, a névadásban való homológiák és analógiák segítségével is megteremthető egyfajta mítikus "örök visszatérés" - ezt Homéros és Vergilius viszonyában konkretizálja.

Havas László (Debrecen) "L'épître comme représentant du genre narratif." H.L. személyesen szintén nem volt jelen. Tanulmányában Florust mint a történeti epitome irodalmi műfajként való megteremtőjét mutatja be, hangsúlyozza a munka rétorikus karakterét, reális történelemfelfogását, s azt a hatást, melyet Florus műve gyakorolt a pogány és keresztény szerzőkre. Nem csupán az antik, hanem az egyetemes történetírásban jelentős helyet tulajdonít H.L. Florusnak mint a biológiai történelemszemlélet első reprezentánsának. A munka szerkezeti s bizonyos részletek tartalmi elemzéséből arra a következtetésre jut, hogy Florus a komplex történelemszemlélet jegyében képes volt megújítani a római historiográfiát.

Kurt Smolak (Wien) "Medicina apologetica." Az előadó Quintus Serenus tankölteményével foglalkozott, melyet mint a pogány - keresztény tankölteményekben realizálódó polémia egyik darabját mutatta be. A kései antikvitás orvosi irodalma a kereszténység semmi nyomát nem mutatja, az antik tudományosságon alapul. Orvos tankölteményre tehát valóban nem volt igény, mégis a 4. század dereka táján megszületett a pogány Quintus Serenus munkája. Az előadó a keresztény szóhasználattal párhuzamos fordulatok és kifejezések, valamint a neoplatónikus eszmeiség elemzésének révén kimutatja, hogy a szerző egyfajta pogány evangéliumot próbált megalkotni, ahol Aesculapius hőrozként, a gyógyító Krisztus-figura ellenpárjaként szerepel. A mű ebben az értelemben a pogány orvostudomány apologetikájának tekinthető.

Adamik Tamás (Budapest) "Die Gattung der Apokalyptik" c. előadásában az apokalyptika mint irodalmi műfaj meghatározására tett kísérleteket áttekintve, az egyes apokalyptizisek jellemzőinek összefoglalása után határozza meg az apokalyptika fogalmát, mint a kinyilatkoztatás-irodalom alfaját. Nyolc munkát: Dániel könyvét, Hénóhot, az ún. Mózes-apokalyptizist, az Esra negyedik könyvét, az Ézsaiás mennybemeneteléről szóló írást, Jakab második apokalyptizist a Péter- és Pál-apokalyptizist vizsgálta meg. Utalt azokra a momentumokra, melyek összekapcsolják e műfajt az antik epikával: a túlvilági utazás, ezen utazás céljának megfogalmazása, a fémekkel jelzett korszakok jelképes vagy kevésbé jelképes megjelenítése.

Francesco Scorza Barcellona (Roma) "Épique et hagiographie. Questions historiographiques et littéraires." F.S.B. a keresztény epika kezdetéről szólva Iuventust jellemezte röviden, szolt a mártirokról írott művekről, kiemelve Prudentius Peristephanonját mint az egyetlen mártiroknak szentelt keresztény költői művet. A továbbiakban Paulinus Nolanus munkáiról beszélt részletesebben, hangsúlyozva, hogy az említett szerzők, s olyanok, mint Damasus vagy Ambrosius a hagiográfia szolgálatában a vallási igényeknek is megfelelően új műfajokat teremtettek.

Christine Ratkowitsch (Wien) "Das Epos Eupolemius zwischen Allegorie und Geschichte". Az előadó az Eupolemius-eposz ismertetése és elemzése során kimutatta, hogy a

bibliai történetek, illetve bibliai nevekhez kapcsolódó történetek mögött allegorikus értelemben a keresztes hadjáratok jelene rejlik. Az Eupolemius Ch. R. szerint egyszerre hősi-történeti, allegorikus és bibliai eposz. Mindhárom altípus antik tradícióra megy vissza: Vergiliusra, Prudentiusra és Alcinus Avitusra. A műfaji meghatározás és jellemzés után az előadó történeti-filológiai módszerekkel datálta a munka megszületését a 11. század végére.

Fidel Rädle (Göttingen) "Alexander in der lateinischen Epik des Mittelalters" c. előadásának tárgya a spoletói Quilichinus elégikus disztichonokban írott munkája, a *Historia Alexandri Magni* volt. A források rövid áttekintése után F.R. Quilichinus egyéb munkáira tért ki, majd az Alexanderről írt költeményt jellemezte, ezen belül részletesen szólt a szerző naiv történetfelfogásáról, a bibliai nyelvi tipológiáról, amely több helyütt tetten érhető Quilichinusnál, valamint Alexander exemplumként való ábrázolásáról.

Antonie Wlosok (Mainz) "Rezeption und Exegese in Vergil-Handschriften von der Spätantike bis zur Renaissance" c. vetített képes előadásában a Vergilius Vaticanus Aeneas-ábrázolásától kezdve a 15. század kódex-illusztrációiig 19 darabot elemzett. A különböző képi ábrázolások saját koruk eszmeiségének, felfogásának megfelelően - s A.W. interpretálásában - jó képet adtak arról, hogyan értelmezték Vergiliust a későantikvitásban, a koraközépkorban és a reneszánszban. Az e.a. megfigyelései szerint a 12. századig a szövegű értelmezés az uralkodó, a képek megformálásával a szemlélő figyelmét irányítják egy-egy fontosabb momentumra, a későbbi időszakban, tehát a 12. századtól azonban elkezdődik az allegorikus értelmezés korszaka a kódex-illusztrációknál, mely lehetséges allegorikus értelmezéseket A.W. sorra kifejtette képértelmezéseiben.

Bollók János (Budapest) "Die Gesta regis Ladislai." Az e.a. a *Chronica Hungarorum* 94-től 141-ig *Gesta regis Ladislai* címen elkülönített részéből az 1063-1074 közötti eseményekről szóló fejezeteket vizsgálta. A történeti háttér felvázolása után az irodalmi ábrázolás sajátosságait elemezte s kimutatta, hogy a racionális ábrázolás helyett a cselekménysor költői motivációja határozza meg az elbeszélést, s a költői kompozíciónak megfelelően a jellemekből vezetődik le a konfliktus - ez az ábrázolásmód egyedülállóvá teszi ezt a gestát a középkori krónikák sorában. Ezt követően a költői szemléletmód egyéb jegyeit foglalta össze az e.a., egybevetette a gestát a jokulátorköltészettel, továbbá kimutatta, hogy a szöveg megalkotásánál a középkori szimbolika is jelentős szerepet játszott.

Két előadás foglalkozott későbbi szerzőknél fellelhető antik reminiscenciákkal: **Olajos Terézia** (Szeged) "Quelques remarques sur les réminiscences homériques chez Théophylacte Simocata historien" és **Galántai Erzsébet** (Szeged) "Fortwirken von antiken dichterischen Formen und Motiven in den Prosawerken der Humanisten." Olajos Terézia a Theophylaktosnál előforduló homérosi visszhangokról és citátumokról szólva ezeket a felhasználás módja és célja szerint csoportosította. Megállapította, hogy a bizánci szerző oly rendszerességgel nyúl vissza történeti művében Homéroszhoz, hogy a mű egyes részeiben a homérosi reminiscenciák hiánya az utolsó simításnak a szerző halála miatti elmaradására utal. Galántai Erzsébet három humanista történetíróról - Ransanustól, Tuberótól és Olahtól - hozott példákat az antik szerzőktől származó idézetek vagy fordulatok felhasználására.

Szőnyi György Endre (Szeged) "Traditions of Hellenistic Romance in English Renaissance Literature" c. előadásában átfogó képet festett az antikvitás későbbi hatásáról. Az angol reneszánsz kései, manierista szakaszában az előbbi korokkal ellentétben nem a klasszikus antik alkotások, hanem a bizonyos fokig hasonló korszellemet sugárzó hellenisztikus művek - így az epyllion és a regény - hatottak erőteljesebben. Marlowe *Hero és Leander* c. munkáját vizsgálva az e.a. feltárta azokat az előzményeket, melyek nem csupán Marlowe-ra, hanem a kor más költőire is hatottak. A másik műfaj, a hellenisztikus regény hallatlanul népszerű volt ebben a korszakban, ezek közül is kiemelkedett a csak latin nyelven

hagyományozódott *Historia Apollini regis Tyri*, amely Shakespeare *Pericles* c. drámájának volt a forrása. Az e.a. egybevetette azokat az elemeket, melyek mindkét műben előfordulnak, s ezek fényében újraértékelte ezt a leggyengébbek között számontartott shakespeare-i művet.

Bagi Ibolya (Szeged) "Antiker und moderner Roman im Sicht Bahtins Romantheorie" c. előadásában az antik regénnyel foglalkozó Bahtyin irodalomelméleti gondolatai közül dialógus-felfogását vázolta fel Bahtyin kései korszakából. Az e.a. kitért a dialógus mint ontológiai viszony meghatározására, a szó belső dialógus-tartalmára, a világnézetet is tükröző stílusrétegek egymásmellettségére, hogy e gondolatok fényében válják világossá Bahtyin felfogása a hellenisztikus regényről.

A konferencia anyagából a szegedi *Acta Antiqua et Archaeologica* önálló kötete jelent meg 236 oldal terjedelemben. A kötet megrendelhető a JATE Klasszika-Filológiai Tanszékén (6722 Szeged, Egyetem u. 2.) 1000 forint + postaköltség áron.

Tar Ibolya

INTERANTIK

E rovatunkban az antikvitás és a modern informatika kapcsolatával foglalkozunk. Igyekszünk e témában praktikus információt is nyújtani.

A heidelbergi epigráfiai adatbank bemutatása

(www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/edh)

Az 1986-ban létrehozott, azóta egyre fejlődő *Epigraphische Datenbank Heidelberg* jelentős anyaga vált hozzáférhetővé az Interneten 1997 őszétől. A jelenleg mintegy 30 000 római feliratot nyilvántartó és feldolgozó rendszer először csak a nagy feliratgyűjteményekben nem szereplő, elszórtan, különböző folyóiratokban publikált római feliratok korszerű regisztrálását tűzte ki célul. Ez a feliratok olvasatának felülvizsgálata és gyakori helyreigazítása mellett a szöveg és a felirathordozó anyag minden lényeges adatának rögzítését, sőt a felírtakra vonatkozó modern szakirodalom bibliográfiai adatainak feltüntetését is jelenti. (Ez utóbbit egy külön adatbank, a *Bibliographie zur römischen Epigraphik* tartalmazza. A tervek szerint hamarosan ez is, akárcsak az *Epigraphische Phototek Heidelberg* képanyaga, hozzáférhetővé válik az Interneten.) Az óriási anyagban az adatbank segítségével könnyen és gyorsan lehet a szöveg bármely szava(i) ill. lelőhely alapján keresni. Mindezen tulajdonságoknak köszönhetően az adatbázis kitűnően felhasználható további ókortörténeti, régészeti, epigráfiai kutatások alkalmával. Az Interneten levő anyagot félevente frissítik, és a heidelbergi ókortudományi tanszék munkatársai örömmel fogadnak minden, a szövegekkel kapcsolatos helyesbítést, megjegyzést.

e-mail: epigraphische.datenbank@urz.uni-heidelberg.de

Horváth András

ZÁRÁS UTÁN

E rovatunkban befejeződött kutatási programok beszámolóit közöljük.

A POLIS-program

1994 és 1997 között két OTKA kutatási programot is vezettem (T 013779; T 014761) *POLIS. A görög polisok társadalomtörténetének számítógépes adatbázisa* címmel. Eddig 544 görög polis archaikus és klasszikus korára vonatkozó adatokkal töltöttük fel munkatársaimmal, Várhelyi Zsuzsával és Vit Olivérrel az adatbázist, amely így további kutatásaink hasznos kiindulópontjává vált. (A numizmatikai adatok gyűjtésének jelentős részét Bősze Ildikó és Kiss Henrietta végezte el). Az adatbázis kezelésének hardverigénye egy legalább 4 MB RAM-mal rendelkező Apple Macintosh számítógép, szoftverigénye a FileMakerPro program. Eredményeinket több kötetben és magyar valamint idegen nyelvű előadásokban, szakpublikációban foglaltuk össze.

A kutatási program alapgondolata az volt, hogy a görög polisok archaikus és koraklasszikus fejlődésére vonatkozó elméleteket eddig vagy általában, elméleti síkon foglalmazták meg, jórészt Aristotelés *Politikájának* modelljét követve, vagy, jobb esetben, mint pl. H.-J. Gehrke, több kiválasztott polis példájára alapozva. Gehrke 29 polis adatait vette számba. A történelmi összefoglalásokban - érthető módon - azok a polisok játszottak szerepet, amelyek a történelemben nevezetes események színhelyei voltak. A polisok nagyobb részében azonban soha sem történt semmi említésre méltó, vagy ha igen, nem maradt fenn a történelmi emlékezetben. Az is vitatott, összesen hány polis volt (a görögök közhelyszerűen 1000 polist emlegetnek, pl. Aristophanés: *A darázsok*. 707; Menandros: *Epitrepontes*. 1087-88.), míg E. Ruschenbusch kb. 700 polisszal számol (ZPE, 56, 1984, 55). Az sem tisztázott, pontosan mit is tekinthetünk polisnak. Az adatbázis feltöltésekor abból indultam ki, hogy minden olyan entitást polisként veszek föl, amely önmagát annak tartotta, vagy mások akként kezelték. Vagyis polis az, amelynek saját pénzverése volt (ilyet a Kr. e. 7-5. században 214-et találtunk), amelynek saját tyrannosa volt (összesen 68), a peloponnésosi szövetségbe ill. a délosi szövetségbe tartozott (352 polis, ez a szám az athéni adólisták [ATL] teljes körű feldolgozásával véglegesnek tekinthető, a peloponnésosi szövetség számadata még további kutatásra szorul).

Az eddigiekből is kitűnik, hogy a polisok olyasféle, általános fejlődési modellje, amiről Aristotelés beszél (basileia - arisztokrácia - tyrannis - demokrácia) legfeljebb 68 polisban jöhetett létre, hiszen a többiben - tudomásunk szerint - sohasem volt tyrannis. A basileia és a tyrannis 28, a basileia, tyrannis és demokrácia pedig összesen 18 polisban mutatható ki, ami a feldolgozott (és általában jelentősebb) 544 polisnak alig 3,3%-a.

A polisok területének mérete szélsőségesen eltért egymástól. A legnagyobb Spárta állama, Lakedaimón volt (8000 km² k.), a második Attika (2350 km²), a nevezetes Délos azonban csupán 3,6 km². Ezeket a példákat hozza az összes jelentősebb történelmi összefoglalás. A délosi szövetség 352 polisából csak 14% (51 polis) területi méreteit ismerjük többé-kevésbé pontosan. Egy részük területe, önálló szigetről lévén szó, a mai napig nem változott, vitatható azonban, ha egy szigeten 5 polis volt (pl. a hatalmasnak számító, 1630 km² területű Lesboson), milyen arányban osztoztak meg a földeken. Az ilyen bizonytalan eseteket leszámítva megállapíthatjuk, hogy az ismert területű tagállamok 68%-a nem érte el a 100 km²-et, és 32% esett a 100-500 km²-es sávba. Ez utóbbi adat azonban félrevezető, hiszen a 200 km² alatti polisok aránya összesen 82%. Ezek alapján könnyen belátható, miért volt

Athénnek olyan hatalmas súlya a délosi szövetségen belül. Az már más kérdés, hogy bár legalább 24 tagállam rendelkezett korábban hadihajóval, mégis csak Samos, Lesbos és Chiosz állított hajót a közös flottába. A többiek ezzel lemondtak önvédelmük jelentős részéről, és kiszolgáltatták magukat az athéniak kényének-kedvének.

Az egyes polisok belső fejlődését, alaptörvényeit már Aristotelész leírta a 158 államot felölelő, mára azonban sajnos elveszett hatalmas gyűjteményében. Címről vagy töredékekből mindössze 99 leírásról tudunk, a töredékek, vagy Hérakleidész Lembos 44 államra kiterjedő kivonatai, meglehetősen semmitmondóak. Ami a görög államok működésére vonatkozó művekből lefordítható és kommentálható volt, azt *Államéletrajzok* (Budapest, 1994) c. kötetemben tettem közzé, amelynek javított, bővített kiadása 1998-ban lát napvilágot. Az athéni államra vonatkozó műveket Ritoók Zsigmond fordította, a többit én. A V. Rose által összegyűjtött töredékek fordítását Vit Olivér készítette el a második kiadás számára. A POLIS számítógépes adatbázis valamiképpen ezt az aristotelési munkát szeretné a mai technika eszközeivel feléleszteni és több ponton meghaladni.

Az adatbázisból kiolvashatók a nagy görög gyarmatosításra vonatkozó adatok (47 metropolisról tudunk), valamint az archaikus kötemplomoktól (16) a korai törvényhozókig (15), a negyedszázadokra lebontott pénzverési adatoktól a társadalmi változásokig mindazok az adatok (olykor még nem teljességükben), amelyek alapján a polisok archaikus és koraklasszikus kori fejlődése rekonstruálható.

Az adatbázis alapján kitűnik, mely polisok tartoztak a legfejlettebbek közé, és e fejlettség miben mutatkozott meg. Ha például megvizsgáljuk a basileia - tyrannis - demokrácia sort, ez 18 polisra volt jellemző, és kiderül, hogy ezek mindegyike rendelkezett pénzveréssel, de közülük csak 12 vett részt a nagy görög gyarmatosításban. E polisok mérete, Athént leszámítva, 417 és 900 km² közé esett.

A gyarmatosításban részt vevő polisok (47) közül hétben találunk archaikus kötemplomot, míg a tyrannis, gyarmatosítás és korai kötemplom 6 polisban mutatható ki. A pénzverés a Kr. e. 7. században 13 polisban jelenik meg, a Kr. e. 6. században viszont már 80-ban. A tyrannis és a Kr. e. 6. századi pénzverés 31 polisban mutatható ki, igaz, a tyrannis (68) és pénzverés együttesen 55 polisban jelenik meg.

A fenti számok az adatbázis bővítésével, további feltöltésével még módosulhatnak, de már így is valószínűsíthető, hogy nem pusztán a véletlen múlik az, hogy egy polisról rendelkezünk-e értékelhető adatokkal, vagy nem, hanem információink mennyisége az adott állam fejlettségétől és történelmi szerepétől függ. Feltűnően nagy azoknak a polisoknak a száma, amelyekről alig vannak adataink. Ezek esetében aggályos feltételeznünk, hogy fejlődésük az előbbieken jellemzett "élcspatével" megegyezett, csak éppen forrásaink nem tartották fenn az erre vonatkozó információkat. Sokkal valószínűbb, hogy a területileg kicsi, lakosságuk számát tekintve jelentéktelen polisok - és ez a polisok legalább 82%-a! - belső problémáikat a fejlettektől eltérő stratégiával kezelték. Programunk következő feladata e stratégiák elemzése.

Németh György

KÖSZÖNTÉS

Sarkady János köszöntése

Sarkady János professzor 1997. December 31-én ünnepelte hetvenedik születésnapját. Ez alkalomból köszöntötték a KLTE Ókortörténeti Tanszéke, kollégái, s KLTE Bölcsészettudományi Karának képviselői, volt és jelenlegi tanítványai.

Az ünnepséget Németh György az Ókortörténeti Tanszék vezetője nyitotta meg. Havas László a Klasszika-Filológia Tanszék vezetője köszöntötte egykori tanárát, majd későbbi kollégáját. Mind szakmai, mind emberi tulajdonságát kiemelve méltatta a görög társadalom- és kultúrtörténet, valamint szűkebb szakterülete, a heortológia területén végzett tevékenységét. Ojtozi Eszter, mint Sarkady János legelső tanítványainak egyike elevenítette fel egyetemi emlékeit.

Bitskey István a Bölcsészettudományi Kar dékánja Sarkady János szerteágazó és valamennyi bölcsészettudományi szakterületre kiható tudományos munkásságáról beszélt. Ezután a KLTE rektorának nevében az egyetem diszpolgára címmel tüntette ki, reményét fejezve ki, hogy az ünnepelt a továbbiakban is közreműködik a KLTE szellemi építésében.

Végül Németh György a Történelmi Intézet és az Ókortörténeti Tanszék nevében bemutatta a Sarkady János tiszteletére szerkesztett *Heorté* c. tanulmánykötetet, melyben a professzor kollégáinak és tanítványainak az ókori kelettől a kora középkorig terjedő tanulmányai találhatók. A kötetet Sarkady János műveinek jegyzéke zárja.

Sipos Flórián - Forisek Péter

SZIGORÚAN TITKOS KIADVÁNYOK

E rovatban olyan ókori tárgyú - elsősorban egyetemi - kiadványokat kívánunk ismertetni, amelyek valamilyen oknál fogva észrevétlenek, vagy méltatlanul kevésbé ismertek maradtak a szélesebb szakmai nyilvánosság előtt. E kötetek tehát nem valamiféle cenzúra tiltása, hanem az információhiány miatt váltak "titkossá". Célunk az, hogy e könyvek terjesztését, adataik pontos közlésével, elősegítsük. Ezúton is kérjük kollégáinkat, hogy megjelent szakmai kiadványaikról adjanak lapunkban tájékoztatást, akár önrecenzió, akár rövid tartalmi ismertetés keretében. Számítunk minden megjelent tanulmánykötet, monográfia, disszertáció, emlékkönyv és fordítás ismertetésére. Természetesen nemcsak az egyetemi kiadványokra hívjuk föl szívesen a figyelmet. Tekintettel a hazai, meglehetősen kaotikus könyvkiadói viszonyokra és a könyvterjesztés gyengélkedésére, előfordulhat, hogy hivatásos könyvkiadók kiadványai is elkerülik az érdeklődők figyelmét. Kérjük a szerzőket, fordítókat és szerkesztőket, használják ki a lapunk által nyújtott segítséget. Minden ókori tárgyú kiadványt térítésmentesen ismertetünk. Az ismertetések célja az információ közzététele, nem az értékelés. Kíváncsinos lenne, ha a bemutatást írók azt is megadnák, hogy a megrendelők pontosan kihez fordulhatnak (kiadó, terjesztő, név, cím, telefonszám), és a kiadvány mennyibe kerül.

Az Anitta-felirat (i. e. 1600 körül). Szerk. és ford.: Bolega E. Szeged, 1995. 25 old. In: Documenta Historica (No. 25). A hettita szöveg kiadása, fordítása és magyarázata.

Lőrincz Ádám

Az antik társadalomtörténet problémái. Szerk. Sarkady J. Debrecen, 1982. 259 old. ISBN 963 471 235 5

Kapható a KLTE Ókortörténeti Tanszékén, ára 290 Ft.

Tartalom: Hahn I.: Démos és kratos; Sarkady J.: Athén és Attika a XII-VIII. században; Nemes Z.: Az attikai démosok köztulajdonához; Kertész I.: Apameiától Brundisiumig. (Fejezetek Róma és Pergamon kapcsolatainak történetéhez); Ferenczy E.: A római állam a királyság és a köztársaság között; Hoffmann Zs.: A jósök és a jóslás Plautusnál; Maróti E.: A szabad munkaerő szerepe a köztársaságkori villa-gazdaságban; Havas L.: Megjegyzések az itáliai agrár- és társadalmi viszonyokhoz az i. e. 1. században; M. Th. Raepsaet-Charlier: A szenatori rend és a válás a korai császárkorban: a mentalitástörténet egy fejezete; Gesztelyi T.: A gemmaportrék társadalmi szerepéről egy Caracalla-ábrázolás ürügyén; Balla L.: Dolichenus-szentély felirata Alsókosályról.

Németh György

Földi András: Antik közjog. Előadásvázlatok. Budapest, 1997. 50 old.

Kapható az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar jegyzetboltjában.

Tartalom: 1. Alapvetés; 2. Mezopotámia és Egyiptom; 3. Egyéb ókori keleti államok; 4. A görög államok az archaikus és a klasszikus korban; 5. A görög állam- és jogbölcselet. A hellenisztikus birodalmak; 6. A római állam- és jogtörténet általában; 7. Róma államszervezete a királyság és a korai köztársaság

idején; 8. A fejlett köztársaság államszervezete. Cicero állambölcsélete; 9. A római köztársaság büntetőjoga; 10. A principátus államszervezete; 11. A dominátus államszervezete; 12. A római császárság büntetőjoga, Ajánlott irodalom

Lőrincz Ádám

Földi András: Kereskedelmi jogintézmények a római jogban. Budapest, 1997. 278 old. ISBN 963 05 7487 X

Tartalom: 1. Alapvetés, 2. Társadalom- és dogmatörténeti alapok ("külső történet"); 3. A "fogyasztóvédelem" jogintézményei; 4. A veszélyviselés és a pénzforgalom jogintézményei; 5. Zárókövetkeztetések; Sonderprivatrecht der Kaufleute im Antiken Rom (Zusammenfassung); A rövidítések jegyzéke; Forrásmutató

Lőrincz Ádám

Gaál Ernő: Stamped Bricks from TT 32. Budapest, 1993. 152 old. és 52 tábla ISBN 963 462 821 4

Tartalom: 1. Fired Bricks of Djehutimes; 2. Other Fired Bricks; 3. Mud-bricks; 4. Catalogue of Bricks in TT 32. 5. Plates.

Lőrincz Ádám

HEORTE. Studia in honorem Johannis Sarkady septuagenarii. Edd. Nemes Z. - Németh Gy. Debrecen, 1997. Hungarian Polis Studies 2. Szerk. Németh Gy. 232 old. ISSN 1417-1708; ISBN 963 472 1826

Kapható a KLTE Ókortörténeti Tanszékén.

Tartalom: Szűcs, T.: Language Areas in the Middle East - an Evidence from Hurro-Urartean and Anatolian; Ritoók, Zs.: Zur Terminologie der Dichtung in der frühgriechischen Epik; Hegyi W., Gy.: Text and Tradition: the Case of Lycourgos; Kovács, Gy.: Notes on the Iconography of the Nauarch-Monument; Nemes, Z.: Some Remarks on IG II² 1174; Várhelyi, Zs.: Representations of the "Other": The Religion of the Egyptians in the Greek Novel; Németh, Gy.: Love of Statues; Havas, L.: Florus-Probleme II.; Lőrincz, B.: Zur Chronologie der Regierungsjahre des Kaisers Nero; Szabó, E.: Doppelter Dekurionat in den Donauprovinzen des Römischen Reiches; Nemes Z. - Forisek P.: Die Literarische Tätigkeit von J. Sarkady

Németh György

Közösség és közösségszervező erők az antikvitásban. Szerk. Sarkady J. - Nemes Z. Debrecen, 1991. 154 old. ISBN 963 471 793 4

Kapható a KLTE Ókortörténeti Tanszékén, ára 320 Ft.

Tartalom: Sarkady J.: Korai görög földközösségek; Uhrmann I.: Az athéni synoikismos-hagyomány korának és tartalmának kérdéséhez; Németh Gy.: A négyszázak és Alkibiadés; Nemes Z.: Epigráfia és társadalomtörténet. (A démoskutató néhány módszertani problémája); G. Darab Á.: Az orphikus

közösségek kérdése; Kertész I.: Néhány megjegyzés Pergamon és Asia provincia társadalomtörténetéhez; Havas L.: A munkaszervezés kérdése Cicero leveleinek tükrében; Maróti E.: Munkaszervezés és ellenőrzés Columellánál; Balla L.: A Brigetio-i Dolichenus-közösség.

Németh György

Maróth Miklós: A görög filozófia története I-II. Előadás vázlatok. Piliscsaba, 1997.

Tartalom: 1. A görög filozófia ismeretének forrásai; 2. A filozófia meghatározása és fölosztása; 3. Görög filozófia. Ismeretelmélet; 4. Definíció és következtetés; 5. A szillogisztika fejlődése; 6. Sztóikus és epikureus logika; 7. A szkepszis; 8. Fizika; 9. A tér és az idő; 10. Vázlatos megjegyzések a kozmoszról; 11. Politika; 12. Erkölcsan

Lőrincz Ádám

Ruzsa Ferenc: A klasszikus szánkhja filozófiája. Budapest, 1997. 254 old. ISBN 963 7310 36 3

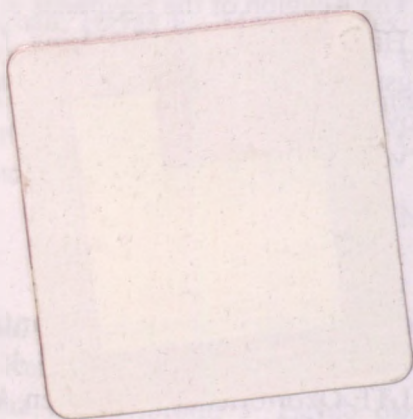
Tartalom: 1. Bevezetés; 2. A szánkhja-káriká; 3. A kihagyott versszakok; 4. Az idézetek eredeti nyelven; 5. Irodalomjegyzék; 6. Szakkifejezések jegyzéke; 7. A számbavétel versei (nyersfordítás).

Lőrincz Ádám

Trencsényi-Waldapfel Imre: Előadások a görög nevelés elméletéről. Szerk. Trencsényi L. Lektorálta: Bolonyai G. Okker Oktatási Iroda. ISBN 963 560 032 1. 77 old.

Tartalom: 1. A Felhők - az antik pedagógiaelmélet görbe tükré; 2. Jósó névadás; 3. Társadalmi rétegződés és nevelés; Démokritosz - egy elfeledett tradíció; Terentius - A Fivérek; Még egyszer Szókratészről és a szofistákról; Platón - az utópiák születése; Egy kései tudósítás - Lukianosz; "A görögöt a nevelés teszi göröggé"; Az ephébia; A nőnevelés; Jegyzetek; Források; Lukianosz: Anakarsisz vagy a testedzésről (ford. Kapitánffy I.)

Németh György

Bulletin of Ancient Studies

No. II.

Editor-in-chief: György Németh

Editors: András Horváth and Ádám Lőrincz

The aim of this periodical is to create a lively forum for all sorts of activities and communications in the field of ancient studies. This field is extremely broad: we look forward to communications from classical philologists, historians, linguists, archaeologists, orientalist and everyone else concerned with ancient studies in Hungary. We do not intend to be a scholarly periodical of a classical fashion, but rather an open forum and news bulletin of classical scholars and students in Hungary.

Contents of the present number:

LECTORI SALUTEM by György Németh.....	3
 <u>New Generation</u> (A study from the National Scientific Students' Conference, PhD papers and a lecture at the Annual Meeting of the American Association of Ancient Historians)	
Bene, László: The Structure of Time in the Metaphysics of Plotinos.....	4
Várhelyi, Zsuzsanna: The Live Burials of Gauls and Greeks at Rome	8
Kovács, Péter: The relation of <i>castellum</i> and <i>vicus</i> along the limes of Pannonia Inferior.....	13
Horváth, László: The 'Nachleben' of Hyperides	18
Hajdu, Péter: The epoi of Claudius Claudianus.....	19
Fényes, Gabriella: Lamps from the excavations at Komárom/Szőny-Vásártéri.....	23
 <u>Conference</u>	
Tar, Ibolya: Epik durch die Jahrhunderte	27
 <u>InterAntic</u>	
Horváth, András: The 'Epigraphische Datenbank' of Heidelberg	32
 <u>End of Programme</u>	
Németh, György: The POLIS-programme.....	33
 <u>Greeting the Masters</u>	
Sípos, Flórián - Forisek, Péter: The Greeting Sarkady, János.....	35
<u>Top Secret Publications</u>	36

Tartalom

Utánpótlás

[illegible]

Konferencia

Tar Ibolya: Epik durch die Jahrhunderte 27

Interantik

Horváth András: A heidelbergi epigráfiai adatbank bemutatása ... 32

Zárás után

Németh György: A POLIS-program..... 33

Köszöntés

Sípos Flórián - Forisék Péter: Sarkady János köszöntése..... 35